

Ηθικῶν Νικομαχείων

1. Atrodo, kad kiekvienas menas ir kiekvienas mokslas, taip pat kiekvienas veiksmas ir sąmoningas pasirinkimas siekia ko nors gero. Todėl teisingai buvo pavadinta gėriu tai, ko visi siekia¹. Be to, aišku, kad tikslai būna skirtingi: vienu tikslai yra tik veikla, o kitų — dar ir tos veiklos padariniai. Kai tikslai neapsiriboja tik veikla, tos veiklos padariniai būna vertingesni negu pati veikla. Kadangi yra daug veiklos, menų ir mokslų² rūšių, tai būna ir daug tikslų: gydymo meno tikslas yra sveikata, laivų statybos — laivas, karo meno — pergalė, ūkio tvarkymo — turtas. Kur tokie menai būna pajungti kuriai nors aukštesnio meno sričiai, kaip antai jojimo menui būna pajungtas žąslų dirbimo menas ir kitų jojimui reikalingų daiktų gamyba, o pats jojimo menas ir apskritai karo menas — karinio vadovavimo menui, ten ir kiti menai panašiai būna pajungti kitiems menams. Visais tokiais atvejais aukštesnių menų tikslai yra vertingesni už jiems pajungtų menų tikslus — juk dėl anų tikslų siekiama ir šių.

Nėra jokio skirtumo, ar veiklos tikslas yra pati veikla, ar dar kas nors be veiklos, kaip antai mūsų ką tik minėtuose menuose.

2. Jeigu įvairių veiklos rūšių tikslas yra tas, kurio mes siekiame dėl jo paties, o visa kita norime pasiekti tik dėl šito galutinio tikslo ir kiekvienu atveju pasirinkame, žiūrėdami ne kokio kito tikslo — tai būtų „daina be galo“, ir mūsų siekimas būtų tuščias ir beprasmiškas, — o tik šito, tai aišku, kad tas galutinis tikslas bus gėris, tai yra aukščiausiasis gėris.

Atrodo, kad jis priklauso svarbiausiojo ir aukščiausiojo meno sričiai. Toks menas — tai valstybės valdymo ^{1094b}menas. Mat jis nustato, kurie mokslai yra reikalingi valstybei, kuriais mokslais ir koku mastu kiekvienas pilietis turi užsiimti. Mes matome, kad net ir garbingiausi menai jam yra pajungti, kaip antai karo, ūkininkavimo ir iškalbos menai. Kadangi jis naudojasi visais kitais menais, be to, dar įstatymais nustato, ką reikia daryti ir nuo ko susilaikyti, tai jo galutinis tikslas apima ir visų kitų menų tikslus. Todėl šis tikslas žmonėms yra aukščiausiasis gėris. Nors šis tikslas yra toks pat ir paskiram žmogui, ir valstybei, vis dėlto jis stipriau ir tobuliau pasireiškia valstybėse — ir siekiant [aukščiausiojo gėrio], ir jį išsaugant. Sveikintinas dalykas, kai jį pasiekia paskiras žmogus, bet daug gražiau ir kilniau, kai jį pasiekia ištisos tautos ir valstybės³.

3. Mes čia ir tyrinėsime šiuos dalykus. Šiaip ar taip, jie siejasi su valstybės mokslu⁴. Mes jausimės pakankamai išdėstę dalyką tada, kai išaiškinsime jį tiek, kiek leis turimoji medžiaga. Juk ne visuose moksliniuose tyrinėjimuose reikia siekti visiško tikslumo, panašiai kaip ir ne visuose amatininkų ir menininkų kūrinuose. Mat kilnumo ir teisingumo supratimui, sudarančiam valstybės mokslo objektą, būdinga tiek daug skirtumų ir svyravimų, jog kilo mintis, kad tie dalykai yra tik sutartiniai, o ne prigimtiniai. Panašų svyravimą matome ir gėrybių sampratoje, nes daug kam iš jų kilo nelaimės: juk ne vienas yra žuvęs dėl turto, ne vienas — dėl narsumo.

⁶⁴ Todėl mes, kalbėdami apie tokius dalykus ir remdamiesi tokiomis prielaidomis, pasitenkinsime tuo, kad nurodysime tiesą tik apgraibomis ir bendrais bruožais, ir kalbėdami apie dalykus, kuriuos išmanomę tik aps-

ko reikalauti tik argumentų regimybės, o iš oratoriaus — loginių įrodymų.

Kiekvienas tinkamai sprendžia tik apie tai, ką jis išmano,— čia jis būna geras teisėjas. Apie paskiras sritis tinkamai sprendžia tik tas, kuris tose srityse yra išprusęs, o visapusiškai sprendžia tik visapusiškai iš-^{1095a}prusęs žmogus. Todėl jaunuoliui nedera klausyti paskaitų iš valstybės mokslo srities. Mat jis dar neturi gyvenimo patirties, o paskaitos kaip tik remiasi patirtimi ir nagrinėja kaip tik ją. Be to, jaunuolis labiau yra linkęs pasiduoti jausmams ir aistroms, tad tokios paskaitos jam būtų nenaudingos ir beprasmės, nes jų tikslas yra ne pažinimas, o veiksmas. Be to, nėra jokio skirtumo, ar žmogus jaunas dėl amžiaus, ar dėl nesubrendusio būdo, nes ši trūkumą lemia ne metai, o tai, kad jauni žmonės pasiduoda jausmams ir jų skatinami siekia savo tikslų. Tokiems žmonėms, panašiai kaip ir nesusivaldantiems, pažinimas yra nenaudingas. O tiems, kurie savo siekius ir veiksmus rimtai planuoja, pažinimas būna didžiai naudingas.

Tai tokia tegul bus įžanga apie klausytoją, apie tai, kaip reikia suprasti dėstomą medžiagą, ir apie patį dėstomą dalyką.

4. Kadangi kiekvienas pažinimas ir kiekvienas sąmoningas pasirinkimas siekia tam tikro gėrio, tai mes, tęsdami dėstymą, paklauskime, ko siekia valstybės tvarkymo menas ir koks iš visų veikla pasiekiamų gėrių yra aukščiausias. Dėl jo pavadinimo beveik visi žmonės sutinka: ir minia, ir išsimokslinusieji⁵ jį vadina laime, o laimę jie sutapatina su žodžiais „gerai gyventi“ ir „sektis“. Bet dėl laimės esmės jau nėra sutarimo: mielos nuomonė nesutinka su išminčių nuomone. Dauguma žmonių ją laiko koku nors aiškiai matomu ir apčiuo-

piamu dalyku, pavyzdžiui, malonumu arba turtu, arba garbe — kiekvienas vis kuo kitu. Dažnai net tas pats žmogus apie ją yra vis kitos nuomonės: apsirgęs laiko laime sveikata, nuskurdęs — turtą, o žinodami esą nemokyti, žmonės gėrisi tais, kurie kalba įspūdingai ir vartoja jiems nesuprantamus posakius.

Kai kurie⁶ manė, kad, be visų tų apčiuopiamų gėrybių, yra dar gėris pats savaimė, dėl kurio visi tie dalykai yra virtę gėrybėmis. Visas tas nuomonės ištirtį būtų beprasmiška; mes apsiribosime tik tomis nuomonėmis, kurios yra labiausiai paplitusios ir atrodo bent kiek mokslinės.

1095b Mes neturime užmiršti, kad yra skirtumas tarp dėstymo, kuris remiasi pradmenimis, ir dėstymo, kuris veda prie pradmenų. Juk ir Platonas teisingai kėlė klausimą ir tyrinėjo, ar kelias eina nuo pradmenų, ar veda prie pradmenų — panašiai kaip stadione: [ar bėgama] nuo teisėjų posūkio stulpo link, ar atvirkščiai⁷. Reikia pradėti nuo žinomų dalykų, o šie būna dvejopi: arba tik mums žinomi, arba žinomi apskritai. Mes turime pradėti nuo tų dalykų, kurie mums žinomi. Todėl reikia, kad tas, kuris klausys paskaitų apie gėrį, teisingumą ir apskritai apie valstybės tvarkymo meną (ir iš to turės naudos), jau iš anksto turėtų tam tikrų gerų įpročių. Mat išeities taškas yra „kad“ [dalykų nurodymas], ir jeigu tas „kad“ pakankamai paaiškės, neberekės pridėti dar ir „kodėl“. Tokių įpročių žmogus arba jau turi pagrindus, arba lengvai juos įgis. O tas, kuris jų neturi ir nesugeba perimti, tegul paklauso, ką sako Heziodas:

Vyras geriausias tasai, kurs, viską giliai apgalvojęs,
Mato, kas jam pagaliau išeis ateity kuo geriausia.
Bet šaunuolis ir tas, kurs klauso gerų patarimų.
Tas gi, kurs pats nesuvokia nei kito gerų patarimų
Nededa savo širdin, tas vyras — niekam netikęs⁸.

66 5. Bet mes grįžkime prie tos vietos, nuo kurios buvome pasukę į šalį. Atrodo, kad dauguma žmonių — ir tai yra patys menkiausi žmonės — ne be pagrindo gėrį ir laimę supranta taip, kaip įprasta kasdieniniame gyvenime, ir laimė laiko malonumą. Todėl jie mėgsta

gyvenimą, kupiną malonumų. Mat yra trys pagrindiniai gyvenimo būdai: ką tik mūsų minėtasis gyvenimas, gyvenimas tarnaujant valstybei ir filosofo gyvenimas. Dauguma žmonių yra vergiškos prigimties — jie pasirenka gyvulių gyvenimą. Ir vis tiek atrodo, kad jie turi šioki tokią pagrindą, nes tarp aukštas vietas užimančių žmonių pasitaiko nemaža tokių, kuriems būdingos tos pačios aistros, kaip ir Sardanapalui⁹.

Kilnūs ir veiklūs žmonės pasirenka garbę — toks apskritai yra tikslas žmogaus, kuris savo gyvenimą paskyrė valstybei. Bet šis tikslas yra labiau išorinis negu tas, kurio mes siekiame. Mat čia svarbesnis yra tas, kuris teikia garbę, o ne tas, kuris ją gauna, tuo tarpu aukščiausiąjį gėrį mes išivaizduojame glūdint mūsų pačių viduje ir sunkiai atskiriamą nuo mūsų. Be to, atrodo, jog žmonės siekia garbės norėdami įsitikinti, kad jie patys yra verti. Todėl jie nori, kad juos gerbtų išmanantys žmonės, kurie juos gerai pažįsta, ir gerbtų už dorumą. Iš to darosi aišku, kad dorumas yra didesnė vertybė, ir galėtume sakyti, kad tai ir bus tikslas žmogaus, gyvenančio valstybės labui. Bet atrodo, kad ir šaunumas dar nėra tikslas tikrąja to žodžio prasme. Juk gali atsitikti, kad doras žmogus visą gyvenimą miega arba nieko neveikia ir, be to, dar patiria kančias ir didžiausias nelaimes. Šitaip gyvenančio žmogaus niekas nelaikys laimingu, nebent norėtų žūt būt išsaugoti savo paradoksalųjį teiginį. Bet užteks apie tai — jau pakankamai apie tai buvo kalbėta plačiau publikai skirtuose veikaluose¹⁰.

1096a Trečiasis gyvenimo būdas yra filosofo tyrinėtojo gyvenimas — jį panagrinėsime vėliau. Pinigus kaupiančio žmogaus gyvenimas nėra laisvas, ir aišku, kad turtas nėra mūsų siekiamas gėris — juk jis yra tik priemonė kam nors kitam. Todėl tikslu veikiau galėtume laikyti anksčiau paminėtus dalykus [malonumą ir garbę], nes juos vertiname dėl jų pačių. Bet atrodo, kad ir jie nėra galutinis tikslas, nors juos remia visiems žinomi argumentai. Tuos dalykus kol kas atidėkime į šalį.

6. Bus geriau, jei mes panagrinėsime aukščiausiąjį gerį apskritai ir aptarsime paskiras nuomones apie jį, nors toks nagrinėjimas bus labai nemalonus, nes idėjas pradėjo vartoti mums artimi vyrai¹¹. O vis dėlto, norint išgelbėti tiesą, bus geriau — ir net būtina — at mesti net ir tas mintis, kurios mums yra pasidariusios savos ir tarsi į širdį įaugusios,— juk mes esame filosofai. Ir draugai, ir tiesa mums yra mieli, bet mūsų šventa pareiga atiduoti pirmenybę tiesai¹².

Tie, kurie pagrindė šitą mokslą, nesukūrė idėjų tų daiktų, apie kuriuos kalbėdami jie vartojo žodžius „pirmesnis“ ir „paskesnis“, todėl jie nesugalvojo nė skaičių idėjos. Tačiau žodį „geras“ mes taikome ir esmei, ir kokybei, ir santykiui. Bet tas, kas yra pats savaime, esmė, yra iš prigimties ankstesnis už santykį (santykis yra tarsi kokia būties atžala arba atsitiktinis priedas). Todėl nėra jokios bendros idėjos tų dalykų, kuriems mes pridėdame žodį „geras“.

Toliau. Kadangi žodis „geras“ turi tiek pat prasmių, kaip ir žodis „yra“— jis vartojamas esmės kategorijoje, pavyzdžiui, dievas, protas; kokybės kategorijoje, pavyzdžiui, dorybės; kiekybės kategorijoje, pavyzdžiui, saikas; santykio kategorijoje, pavyzdžiui, naudingas; laiko kategorijoje, pavyzdžiui, proga; vietos kategorijoje, pavyzdžiui, gyvenamoji vieta ir kt.,— tai aišku, kad negali būti [geras] kas nors visuotinai bendras ir vienas, nes tuo atveju [šis žodis] negalėtų būti vartojamas visose kategorijose, o tik vienoje.

Toliau. Kadangi vienai idėjai priklausančių daiktų ir mokslas yra vienas, tai ir visų daiktų, kuriems taikome žodį „geras“, taip pat turėtų būti tik vienas mokslas. O iš tikrųjų yra daug mokslų, net ir tada, kai žodį „geras“ vartojame vienoje kategorijoje, pavyzdžiui, progos mokslas: karo atveju tai bus karo mokslas, ligoje — gydymo menas. Arba saiko atžvilgiu: ligoje — gydymo menas, o mankštai — gimnastika.

Taip pat neaišku, ką tie žmonės nori pasakyti, prie 1096b kiekvienos sąvokos pridėdami „pats savaime“, juk 68 „žmogus pats savaime“ ir „žmogus“— tai tos pačios

būtybės, žmogaus, pavadinimas. Nerasi jokie skirtumo tarp „žmogaus paties savaime“ ir „žmogaus“. O jeigu taip, tai tas pat bus ir dėl „gėrio paties savaime“ ir „gėrio“.

Taip pat „gėris pats savaime“ nebus didesnis gėris dėl to, kad jis yra amžinas, juk ilgalaikis baltumas nebus baltesnis už viendienį baltumą. Gal patikimesnis yra pitagorininkų mokslas — jie į gėrybių eilę įjungia ir vienetą. Atrodo, kad jais seka ir Speusipas¹³.

Bet apie tai bus kalbama kitur¹⁴. Mūsų išdėstytai kritikai būtų galima prikišti: čia kalbama ne apie kiekvieną gėrio pasireiškimą, o tik apie vienos idėjos apimamas gėrybes, kurių žmonės siekia ir kurias labai vertina dėl jų pačių, o tas gėrybes, kurias jos kuria arba kaip nors išsaugoja, arba sutrukdo tam, kas joms priešinasi, laiko tik priemone anoms įgyti ir vadina gėrybėmis kitokia prasme. Aišku, kad gėrybės taip vadinamos dvejopa prasme: gėrybės pačios savaime ir gėrybės kaip priemonės anoms įgyti. Todėl, gėrybes pačias savaime atskyrę nuo naudingų dalykų, pažiūrėkime, ar viena idėja apima gėrybes pačias savaime. Kokias gėrybes galėtume pavadinti gėrybėmis pačiomis savaime? Argi ne tokias, kurių siekiame tik dėl jų pačių, pavyzdžiui, protingumą, regėjimą, kai kuriuos malonumus ir garbę? Nors kartais jų siekiame ir dėl kitų tikslų, vis tiek jas galėtume priskirti prie gėrybių pačių savaime. O gal nėra kito gėrio paties savaime, kaip tik gėrio idėja? Tada ji būtų tik tuščia forma be turinio. O jeigu ir kiti dalykai priklauso prie gėrybių pačių savaime, tai juose visuose turėtų išryškėti ta pati gėrio sąvoka, kaip antai ta pati baltumo sąvoka tinka sniegui ir baltiems dažams. Bet garbei, protingumui, malonumui būdinga vis kita, skirtinga gėrio sąvoka. Taigi nėra kokio nors visuotinio gėrio vienos idėjos prasme.

Tad kokia prasme gerį vadiname gėriu? Juk „gėris“— ne atsitiktinis homonimas, taikomas įvairiems dalykams. O gal taip vadiname dėl to, kad tie visi gėriai yra kilę iš vienintelio bendro gėrio arba visi

sickia to paties vienintelio gėrio, o gal taip sakome pagal analogiją? Antai kaip kūnui būdingas regėjimas, taip sielai — protingumas; analogiškai ir kitiems dalykams. Bet dabar tuos dalykus verčiau atidėkime į šalį. Tikslus jų nagrinėjimas priklauso kitai filosofijos sričiai.

Panašiai yra ir su idėjų mokslu. Net jeigu ir egzistuo-
tuotų gėris, kuris būtų vienas ir būtų siejamas su visais gerais dalykais apskritai arba egzistuo-
tuotų skyrium ir pats savaime, aišku, kad žmonės savo veiksmis negalėtų jo realizuoti arba įgyti. Bet žmonės kaip tik siekia tokio gėrio. Tiesa, kai kas galėtų manyti, kad tą absoliutųjį gėrį būtų galima pažinti atsižvelgiant į gėrybes, kurias galima iš tikrųjų įgyti ir realizuoti.
1097a Tai būtų mums tarsi pavyzdys: iš jo mes galėtume geriau pažinti „gėrybes mums“, o pažinę jas ir įgyti. Šis teiginys turi šio-
kį tokį pagrindą, bet jis prieštarauja praktinei menų veiklai: visi menai siekia savojo gėrio ir stengiasi ištaisyti jo trūkumus, bet nesirūpina pažinti absoliutųjį gėrį. Žinoma, tai nėra pagirtinas dalykas, kad visi menininkai nepažįsta tokios svarbios pagalbinės priemonės ir net nesistengia pažinti. Bet, kita vertus, sunku nesutikti ir su tokiu samprotavimu: kokia nauda bus audėjui ar dailidei iš to, kad jis pažins absoliutųjį gėrį? Arba kaip taps geresniu gydytoju ar karvedžiu tas, kuris bus pasinėręs į tos idėjos kontempliaciją? Juk aišku, kad gydytojas turi galvoje ne „sveikatą pačią savaime“, o žmogaus sveikatą, tik-
riau sakant, savo ligonio sveikatą. Juk jis gydo paskirus žmones. Tai tiek apie šitas problemas.

7. Grįžkime vėl prie mūsų nagrinėjamo gėrio ir pažiūrėkime, kas tai yra. Kiekvienoje veikloje ir kiekviename mene jis būna vis kitoks. Vienoks jis būna gydymo mene, kitoks karo mene, panašiai ir kituose menuose. Tai kas yra tas kiekvieno meno gėris? Argi jis nebus tai, dėl ko daroma visa kita? Gydymo mene tai bus sveikata, karo mene — pergale, statybos mene — namas, kituose menuose — vis kas kita. Tai bus kiekvienos veiklos ir kiekvieno pasiryžimo tikslas. Juk

dėl jo žmonės daro visa kita. Taigi, jeigu visos veiklos rūšys turi vieną tikslą, tai bus ir vienas veikla pasiekiamas gėris, o jei yra daug tikslų, tai bus daug ir pasiekiamų gėrybių.

Tad mūsų samprotavimas, eidamas kitu keliu, priėjo tą pačią išvadą. Pamėginkime tą dalyką dar geriau išsiaiškinti. Kadangi yra daug tikslų, o mes kartais vienus tikslus pasirenkame dėl kurio nors kito tikslo, pavyzdžiui, turta, fleitą, apskritai visokius įrankius, tai aišku, kad ne visi tikslai yra galutiniai — tik aukščiausiasis gėris yra galutinis tikslas. Taigi, jeigu yra tik vienas galutinis tikslas, tai jis ir bus mūsų siekiamas gėris, o jeigu jų yra daug, tai gėris bus tas, kuris bus tobuliausias. Tikslą, kurio siekiame tik dėl jo paties, vadiname tobulesniu už tą, kuris yra tik priemonė kitam tikslui pasiekti, o tą, kurio niekuomet nesiekiamo dėl kitų tikslų, — tobulesniu už tuos tikslus, kurių siekiame ir dėl jų pačių, ir dėl kitų tikslų. Absoliučiai tobulu vadiname tą tikslą, kurio siekiame tik dėl jo paties, o niekuomet — dėl kitų tikslų.

Toks gėris kaip tik yra laimė. Mat ją visuomet pasirenkame dėl jos pačios, o niekuomet — dėl ko nors kito. Garbę, malonumą, išmintingumą, kiekvieną dorybės rūšį pasirenkame ir dėl jų pačių — juk, net nesitikėdami iš jų kokios naudos, mes kiekvieną iš jų pasirinktume, — bet ir dėl laimės, nes manome, kad jie mus ves į laimę. Tačiau laimės niekas nepasirenka dėl kitų dalykų, o pasirenka tik dėl jos pačios.

Tas pat išeina ir remiantis [laimės] pakankamumo sau sąvoka. Mat tobuliausiam gėriui pakanka paties sąvokos. Pakankamumo sau sąvoką mes taikome ne tik paskiram vienišam žmogui, bet taip pat susijusiam su tėvais, vaikais, žmona ir apskritai su draugais ir piliečiais, nes žmogus iš prigimties yra skirtas bendruomenei. Tik reikia nustatyti kokią nors šių ryšių ribą, nes jei siesime žmogų su protėviais, ainiiais ir draugų draugais, nebus galo. Tačiau apie tai vėliau pakalbėsime. Pakankamu sau mes vadiname tai, kas, visiškai atskirai imama, padaro gyvenimą pageidaujamą ir neturintį

jokių trūkumų. Mes manome, kad toks dalykas yra laimė: ji yra labiausiai iš visų gėrybių siektina, nes nėra kitų gėrybių sumos sudedamoji dalis, o jei įjungtume ją į kitų gėrybių aibę, net mažiausio gero dalyko prisidėjimas padarytų ją dar labiau siektiną; mat tas priedas padidintų jos vertę, o didesnė gėrybė visuomet yra labiau siektina. Taigi atrodo, kad laimė yra tai, kas tobula, kam pakanka savęs paties; ji yra mūsų veiklos galutinis tikslas.

Aukščiausiojo gėrio sutapatinimas su laime galbūt jau yra apskritai visų pripažįstamas dalykas, bet vis tiek būtų pageidautina tiksliau nusakyti, kas ji yra. Į tai atsakysime, jei nustatysime, kokie yra žmonėms būdingi darbai. Mat kaip fleitininko, skulptoriaus, kiekvieno menininko ir apskritai kiekvieno dirbančio ir ką nors pasiekiančio vertingumą ir sėkmę lemia darbo rezultatai, taip, atrodo, turėtų lemti ir žmogaus, jei žmogui iš viso yra būdingi kokie darbai. Dailidė ir batsiuovys dirba ir pasiekia tam tikrų rezultatų. Nejaugi žmogus kaip toks nieko nedirbtų ir iš prigimties būtų neveiklus? Kaip akis, ranka, koja ir apskritai kiekviena kūno dalis turi sau būdingą funkciją, taip, matyt, ir žmogus, be dalinių funkcijų, turi tam tikrą savo funkciją. Kas tai galėtų būti? Tai nebus gyvybės pasireiškimas, nes jis yra bendras ir augalams, o mes ieškome to, kas būdinga tik žmogui. Taigi atmeskime gyvybės pasireiškimą,— jos funkcija yra maitinti ir augti. Toliau būtų gyvybė kaip pojūčių pasireiškimas. Bet ir ši gyvybės apraiška yra bendra ir arkliui, ir jaučiui, ir kiekvienam gyvūnui. Tad belieka tik tam tikra protą turinčios sielos dalies veikla. Ta sielos dalis paklūsta protui, o kita vertus, ji pati turi protą ir veikia protaudama. Kadangi ši [su sielos protingąja dalimi susijusi] gyvybės apraiška yra suprantama dvejopai¹⁵, tai iš tų dviejų prasmių reikia pasirinkti gyvybės apraišką kaip proto veiklą, nes ji geriau atitinka gyvybės sąvoką. Jeigu žmogui priderantis darbas yra jo sielos veikla, kuri remiasi jos protinguoju pradū arba vyksta ne be jos protingojo prado, jeigu tam tikro žmogaus ir žy-

maus žmogaus darbą rūšies atžvilgiu vadiname tapachiais, pavyzdžiui, kitaristo ir žymaus kitaristo darbą, ir taip darome visais atvejais, atitinkamo darbo pranašumu laikydami meistriškumą: kitaristo darbas yra grojimas, o žymaus kitaristo — puikus grojimas; jeigu taip yra ir jeigu žmogaus darbu laikome tam tikrą gyvenimo būdą, t. y. gyvenimą kaip sielos veiklą ir darbą remiantis protinguoju sielos pradū, o žymaus žmogaus gyvenimą laikome tokiu pačiu, tik geriau ir tobuliau veikiančiu; jeigu kiekvienas darbas tobulai atliekamas tik remiantis jam būdinga dorybe,— jei taip yra, tai aukščiausias žmogui pasiekiamas gėris yra sielos veikla jai būdingos dorybės prasme, o jeigu yra daug dorybės formų, tai geriausios ir tobuliausios dorybės¹⁶ prasme.

Reikia dar pridurti: per visą žmogaus gyvenimą, nes „viena kregždė dar ne pavasaris“, taip pat ir viena diena. Panašiai nepadarys žmogaus laimingo viena diena ar trumpas laiko tarpas.

Tai tokie aukščiausiojo gėrio apmatai. Mat pirmiausia reikia sukurti apmatų, o jau paskui smulkiai aprašinėti. Kai apmatai geri, tada bet kas gali darbą tobulinti ir plėtoti jo sudedamąsias dalis. Laikas čia būna geriausias patarėjas ir padėjėjas. Šitokiu būdu vyko ir menų pažanga, nes kiekvienas gali pridėti tai, ko dar trūksta.

Bet čia reikia prisiminti tai, ką anksčiau sakėme: ne visuose dalykuose reikia siekti tokio pat tikslo — kiekvienu atveju siekti tik tiek, kiek leidžia turimoji medžiaga, ir tik tokiu mastu, kokį galima pasiekti nagrinėjant atitinkamam dalykui būdingu metodu. Juk, pavyzdžiui, dailidė ir matematikas skirtingai žiūri į stačiakampį: vienas žiūri, kuo stačiakampis yra naudingas jo darbui, o kitas tiria, kas jis yra ir kokios jo ypatybės, nes jam rūpi tirti pačią tiesą. Panašiai reikia elgtis ir kitais atvejais, kad šalutiniai dalykai neužgožtų pagrindinio. Ne visur lygiai reikia ieškoti ir priežasčių, kartais užtenka parodyti, kad tikrai taip yra, pavyzdžiui, pradmenų atveju — juk išeities taškas ir

pradmuo yra tai, kas iš tikrųjų yra. Vienus pradmenis galime pažinti indukcijos būdu, kitus intuicija, dar kitus tam tikru pripratimu, kitus vėl kitokiais būdais. Prie kiekvieno pradmens reikia pamėginti eiti tuo keliu, kuris atitinka jo prigimtį, ir stengtis tiksliai apibrėžti, nes tai labai svarbu tolesniam tyrinėjimui. Juk manoma, kad pradžia yra daugiau negu pusė viso dalyko¹⁷, ir tyrinėjant ji daug ką nušviečia.

8. Laimę reikia tyrinėti remiantis ne tik loginėmis išvadomis ir prielaidomis, iš kurių darome tas išvadas, bet taip pat žmonėse paplitusiomis nuomonėmis apie ją, nes su tiesa visi faktai sutinka, o tarp netiesos ir tiesos tuojau iškyla nesutarimų.

Gėrybės yra skirstomos į tris rūšis: į vadinamąsias išorines, į sielos gėrybes ir kūno gėrybes. Iš jų sielos gėrybes mes laikome aukščiausiomis ir gėrybėmis tikrąja to žodžio prasme, o sielos veiklą ir darbą priskiriame prie sielos gėrybių. Taigi mūsų aukščiausiojo gėrio apibrėžimas yra teisingas; jis sutinka su iš senovės einančia žmonių nuomone, filosofai jį taip pat priima. Jis yra teisingas dar ir dėl to, kad tam tikra veikla ir darbas yra laikomi galutiniu tikslu, nes tuo galutinis tikslas priskiriamas prie sielos, o ne prie išorinių vertybių. Su mūsų apibrėžimu dera ir teiginys, kad laimingas žmogus gerai gyvena ir jam gerai einasi, nes pagal mūsų apibrėžimą laimė yra geras gyvenimas ir gerovė.

Mūsų laimės apibrėžime yra ir visi paprastai žmonių reikalaujami laimės elementai. Mat vieniems laimė yra dorybė, kitiems — supratingumas, dar kitiems — filosofų išmintis. Kiti prie šių dalykų arba prie vieno kurio nors iš jų dar prideda malonumą arba juos supranta kaip neatskiriama susijusius su malonumais, arba ne be malonumų, pagaliau dar kiti prie viso to prideda išorinę sėkmę. Daugelis tų nuomonių yra plačiai paplitusios, jos atsirado dar senovėje, kitas skelbia tik kai kurie žymūs vyrai. Abiem atvejais negalima sakyti, kad tos nuomonės visiškai klaidingos — bent vienu arba keletu atžvilgių jos yra teisingos.

Mūsų apibrėžimas sutinka su [nuomonėmis] tų, kurie sako, kad laimė yra dorybė arba tam tikra dorybė, nes dorybei būdinga sielos veikla, atitinkanti dorybę. Žinoma, yra didelis skirtumas, ar aukščiausiąjį gėrį suprantame kaip dorybės turėjimą, ar kaip naudojimąsi ja, ar jį laikome tik [sielos] nuostata (*hexis*), ar veikla. Juk gali būti [sielos] nuostata, bet nieko gero nepada- 1099a
rome, kaip antai miegodami arba ir šiaip nieko neveikdami. Veikloje šito negali būti, nes žmogus būtinai veiks ir gerai veiks. Kaip olimpiadose ne tie apvainkuojami, kurie yra gražiausi ir stipriausi, o tie, kurie dalyvauja varžybose — iš jų kai kurie tampa nugalėtojais,— taip ir gyvenime tik tie gauna pergalės vainiką, kurie teisingai veikia.

Jų gyvenimas jau pats savaime yra malonus. Mat malonumas yra sielos būseną, o malonumą kiekvienam teikia tai, kas ką mėgsta, pavyzdžiui, arklys tam, kuris mėgsta arklius, scenos reginys tam, kuris tokius reginius mėgsta, lygiai taip pat ir teisingi darbai tam, kuris mėgsta teisingumą, ir apskritai doras poelgis tam, kuris mėgsta dorybę. Daugumos žmonių malonumai kovoja vieni su kitais, nes jie nėra malonumai iš prigimties¹⁸, o tas, kuris mėgsta kilnius dalykus, džiaugiasi tik tais dalykais, kurie iš prigimties yra malonūs — tokie būna dorybingi darbai: jie yra malonūs ir tiems, kurie mėgsta kilnumą, ir patys savaime. Tokių žmonių gyvenimui nereikia malonumo tarsi kokio prikabinamo papuošalo, nes jų gyvenimas yra savaime malonus. Prie to, kas pasakyta, dar reikia pridurti, kad tas, kuris nesidžiaugia kilniais darbais, negali būti laikomas dorybingu; juk nepavadinsi teisingu to, kuris nesidžiaugia teisingu elgesiu, nei kilniaširdžiu to, kuris nesidžiaugia kilniaširdiškais darbais,— taip yra ir visais kitais atvejais. O jeigu taip, tai dori veiksmai yra patys savaime malonūs: kiekvienas iš jų yra ne tik malonus, bet ir vertingas bei gražus — ir didžiausiu mastu, jeigu tik kilnus žmogus apie juos teisingai sprendžia, o, kaip sakėme, jis sprendžia teisingai. Taigi laimė yra aukščiausias, gražiausias ir maloniausias gėris; tos trys sąvokos

yra viena nuo kitos neatskiriama, kaip pasakyta De-
lo¹⁹ įrašė:

Kas teisingiausia — gražiausia, o būti sveikam — naudingiausia.
Bet maloniausia užvis — tai, ką tu myli, laimėt.

Mat visi šie dalykai priklauso prie aukščiausiųjų
veiklos formų. Tas veiklos formas arba vieną iš jų —
pačią geriausią — vadiname laime.

1099b Vis dėlto, kaip jau sakėme, laimei reikia ir išori-
nių gėrybių. Mat, neturint materialinių išteklių, neįma-
noma arba bent jau nelengva kilniai elgtis. Juk daug
ką galime pasiekti tik turėdami draugų, tarsi kokių
įrankių, arba turto, arba politinę galią. Kai kurių gė-
rybių, pavyzdžiui, aukštos kilmės, gerų vaikų, grožio,
stoka aptemdo pačią laimę. Juk nebus labai laimingas
bjaurios išvaizdos, žemos kilmės, vienišas ir bevaikis
žmogus. Dar mažiau laimės turės tas, kurio vaikai ir
draugai bus blogi arba kurio geri vaikai išmirs. To-
dėl, kaip sakėme, laimei reikia ir šitokių palankių ap-
linkybių. Užtat kai kurie žmonės sėkmę sutapatina su
laime, o kiti — dorybę.

9. Čia kyla klausimas: ar laimę įgyjame mokyda-
miesi, ar į ją įprasdami, ar kokiu kitu būdu lavinda-
miesi? O gal laimė yra dievų dovana arba atsiranda
atsitiktinai? Jeigu dievai apskritai žmonėms duoda ko-
kių dovanų, tai, nuosekliai galvojant, ir laimė turėtų
būti dievų duota, tuo labiau kad ji yra vertingiausia
iš visų žmogiškų gėrybių. Bet tai priklauso kitai mūsų
tyrinėjimo sričiai. Tačiau net jeigu ji nebūtų dievų
siunčiama, o tik atsirastų iš doros elgesio arba moky-
mosi, arba lavinimosi, vis tiek ji būtų dieviškiausia iš
visų gėrybių, nes, būdama dorybės tikslas ir atpildas už
dorybę, ji vis tiek būtų dieviška ir palaiminga.

76 Laimė yra daug kam prieinama; tam tikru būdu mo-
kydamiesi ir stropiai lavindamiesi, ją gali įgyti visi, jei
tik jie nebus doroviškai suluošinti. Jeigu geriau šito-
kiu būdu tapti laimingam, o ne atsitiktinai, tai reikia
manyti, kad iš tikrųjų taip ir yra, nes dalykams, ku-
rie susiję su prigimtimi, būdinga būti kuo tobuliau-

siems. Panašiai ir dėl tų dalykų, kuriuos žmogus ir kiek-
viena priežastis kuria sąmoningai, o ypač tų, kurie
susiję su geriausios priežasties²⁰ veikimu. Būtų gru-
biausia klaida kilniausią ir gražiausią dalyką patikėti
atsitiktinumui.

Mūsų laimės apibrėžimas šiek tiek paaiškina ir klau-
simą, ar laimė yra atsitiktinumumas. Mes sakėme, kad
laimė yra tam tikra sielos veikla jai būdingos dorybės
prasme. Iš kitų gėrybių vienos yra laimei būtinos, o
kitos savo esme yra jai tik pagalbinės priemonės ir
naudingi įrankiai. Tatai sutinka su tuo, kas iš pradžių
buvo pasakyta. Ten nustatėme, kad valstybės valdymo
menas yra aukščiausias tikslas. Jis labiausiai rūpinasi
auklėti piliečius, kad jie būtų geri ir sugebėtų kilniai
elgtis.

Suprantama, kad nei jaučio, nei arklio, nei kito
kurio gyvulio mes nepavadintume laimingu, nes nė
vienas iš jų negali dalyvauti tokioje veikloje, kurią mes 1100a
aprašėme. Dėl tos priežasties ir vaikas nėra laimingas,
nes dėl jauno amžiaus jis dar negali užsiimti tokia
veikla, o jeigu vaikai būna vadinami laimingais, tai
tik turint viltį, kad jie tokie bus. Mat, kaip sakėme,
laimei reikia ir tobulos dorybės, ir ištiso gyvenimo.
Juk gyvenime įvyksta visokių pasikeitimų ir visko
atsitinka: net laimingiausią žmogų senatvėje gali ištikti
baisios nelaimės, kaip, pavyzdžiui, Trojos epe pasakoja-
ma apie Priamą; jo, patyrusio tokią laimę ir taip ne-
laimingai žuvusio, niekas nepavadins laimingu.

10. O gal nė vieno žmogaus negalima laikyti lai-
mingu, kol jis tebegyvena? Gal, kaip patarė Solonas,
reikia „žvelgti į galą“²¹? O jeigu su tuo sutiksime, tai
argi galima sakyti, kad numiręs žmogus jau yra laimin-
gas? Gal tai būtų nesąmonė, ypač kad mes laimę lai-
kome tam tikra veikla? Bet jeigu mes mirusio nelaikome
laimingu — ir Solonas to nenori teigti, jo mintis
tokia: žmogų reikia laikyti tikrai laimingu tik tada,
kai jis būna jau išsivadavęs nuo nelaimių ir nesėk-
mių, — ir šitas požiūris mums sukelia tam tikrą neaiš-
kumą. Juk paplitusi nuomonė, kad ir miręs patiria ir 77

gera, ir bloga kaip ir gyvasis, kaip antai garbę ir negarbę, vaikų, apskritai palikuonių sėkmes ir nesėkmes, tik šito nejaučia. Bet ir čia yra neaišku. Juk žmogui, kuris visą gyvenimą nugyveno laimingai ir gražiai numirė, iš palikuonių gali grėsti visokių nemalonių dalykų: vieni palikuonys gali būti geri ir pelnytai sėkmingai gyventi, o kiti — atvirkščiai. Be to, ir priklausomai nuo atstumo tarp atskirų kartų jų likimai gali visaip įvairuoti. Būtų tikrai keista, jei ir miręs visa tai kartu su jais išgyventų ir būtų čia laimingas, čia nelaimingas. Bet, kita vertus, taip pat būtų keista, jei palikuonių likimas visiškai arba bent trumpą laiką tarpą neatsilieptų jų protėvių likimui.

1100b Bet grįžkime prie pradžioje iškelto klausimo. Gal jo išsprendimas padėtų išaiškinti ir šiuos neaiškumus. Jeigu reikia žvelgti į gyvenimo pabaigą ir tik tada žmogų laikyti laimingu — ne dėl to, kad jis yra laimingas, bet kad anksčiau buvo laimingas, tai argi ne keista, jei tada, kai žmogus laimingas, bus vengiama sakyti tiesą dėl tos priežasties, kad gyvųjų nenorima vadinti laimingais, nes galimi visokie laimės pasikeitimai, o laimė įsivaizduojama kaip tai, kas pastovu ir labai sunkiai išjudinama, tuo tarpu žmogų dažnai ištinka visokios likimo permainos? Juk aišku, kad, žiūrėdami tų permainų, tą patį žmogų turėtume vadinti čia laimingu, čia vėl nelaimingu,— taip laimingąjį padarytume tarsi koku chameleonu ir statula, stovinčia ant supuvusio pjedestalo. O gal apskritai klaidinga žiūrėti likimo permainų? Juk ne nuo jų priklauso tai, kas gera ar bloga; kaip jau sakėme, žmogaus gyvenime jos yra reikalingos kaip tam tikras priedas, bet tikrajai laimei. lemiamas dalykas yra dorovinis tobulėjimas, o tai, kas jam priešinga, sukelia nelaimę.

Mūsų laimės apibrėžimą patvirtina ir ką tik minėtas šio klausimo sprendimas. Juk jokie žmogaus darbai nepasižymi tokiu pastovumu kaip dorovinga veikla — toji veikla yra net patvaresnė už mokslus, o aukščiausios tos veiklos formos yra pačios patvariausios, nes laimingas žmogus jomis giliausiai ir nuolat vykdo savo

gyvenimo paskirtį. Matyt, dėl tos priežasties jos niekuomet neužmiršamos. Tad laimingas žmogus visuomet jaus tą siekiamą laimės pastovumą, visą gyvenimą jis išliks toks pat laimingas. Jei ne visuomet, tai bent dažniausiai jis savo darbu ir kontempliacija realizuos dorovines vertybes, o atsitiktines laimės permainas iškęs kuo kilniausiai, prisitaikydamas prie kiekvienos iš jų,— tai bus tikrai geras žmogus, tvirtas, neprikaištingas.

Atsitiktinių permainų būna daug, didelių ir mažų. Aišku, kad mažosios laimės permainos — tiek geros, tiek priešingos — neišmuša gyvenimo iš vėžių. Didelės ir dažnos laimės permainos, priešingai, jeigu jos būna geros, gyvenimą padaro dar laimesnį — jos skirtos gyvenimui papuošti, o jomis pasinaudojant galima atlikti ir vertingus darbus. O jeigu įvyksta atvirkščiai, tada jos apkartina ir gadina laimę: kelia liūdesį ir dažnai sutrukdo darbą. Bet net ir tokiais atvejais būna ryškus kilnus elgesys, jei tik žmogus ramiai iškenčia daug ir didelių smūgių — ne todėl, kad jis būtų nejautrus, bet todėl, kad yra kilnus ir didžiadvasis.

1101a Bet jeigu, kaip sakėme, pagrindinis gyvenimo požymis yra veikla, tai nė vienas laimingas žmogus negali tapti nelaimingas, nes jis niekada nedarys to, kas yra žema ir ko verta neapkęsti. Mes manome, kad tikrai geras ir protingas žmogus visas laimės permainas kilniai iškęs ir kiekvienu atveju pagal aplinkybes kiek tik įmanoma kuo geriausiai jomis pasinaudos, jis pasielgs kaip geras karvedys, kuris visuomet geriausiai panaudos turimą kariuomenę pergalei pasiekti, arba kaip batsiuovys, kuris iš turimos odos sugebės pasiūti puikiausius batus,— juk taip elgiasi ir visi kiti meistrai. O jeigu taip, tai laimingasis niekuomet negalėtų tapti nelaimingas,— žinoma, jis nebūtų ir ištiesai nelaimingas, jeigu jį ištiktų Priamo likimas.

Laimingas žmogus taip pat negali būti nepastovus ir lengvai pažeidžiamas permainų. Atsitiktiniai likimo smūgiai iš pastovios laimės jį nelengvai išmuš, nebent jie būtų stiprūs ir dažni. Po tokios nelaimės jis greitai

negalėtų vėl tapti laimingas: jeigu iš viso taptų, tai tik po ilgų nugyventų metų, per kuriuos įgytų daug garbės ir sėkmės.

Tad kas galėtų kliudyti pavadinti laimingu žmogumi tą, kuris, darbuodamasis pagal tobulos dorybės dėsnius ir būdamas pakankamai aprūpintas išorinėmis gėrybėmis, nugyvena ne kurį nors trumpą laiko tarpą, bet visą savo gyvenimą? O gal dar reikia pridurti — kuris visą gyvenimą šitaip nugyvens ir gražiai numirs? Juk mes ateities nežinome, o laimę tariame esant galutinį tikslą ir visais atžvilgiais perdėm tobulą. O jeigu taip, tai laimingais vadinsime tuos tebegyvenančius žmones, kurie turi ir turės visus tuos dalykus, kuriuos čia paminėjome,— vadinasi, laimingais žmonėmis, kiek žmonės gali būti laimingi. Tai tiek apie šias problemas.

11. Bet sakyti, kad mūsų palikuonių ir visų mūsų draugų likimai niekuo neprisideda prie mūsų laimės, būtų negražu ir priešinga žmonių nuomonei. Juk žmonėms atsitinka daug visokiausių ir skirtingiausių dalykų. Vieni įvykiai mums būna artimesni, kiti mažiau mus liečia. Taigi būtų grasu kiekvieną iš jų nagrinėti, ir nebūtų galo. Tad užteks pakalbėti apie juos apskritai ir tik bendrais bruožais. Kaip iš paskirą žmogų užgriūvančių nelaimių vienos sunkiai jį prislegia ir paveikia, o kitos atrodo lengvesnės, panašiai ir viso draugų būrio nelaimės, ir jeigu yra daug didesnis skirtumas, ar tos nelaimės ištinka gyvą, ar mirusį, negu, pavyzdžiui, tragedijoje — ar žiaurūs įvykiai atsitinka dar prieš dramos veiksmą, ar paties vaidinimo metu, tai reikia atitinkamai atsižvelgti ir į šitą skirtumą, o gal dar ir pasvarstyti, ar mirusieji gali pajusti kokį nors gėrį ar blogį. Išvada iš to, atrodo, bus tokia: jei koks nors gėris ar blogis pasiekia mirusius, tai jis turi būti — imamas absoliučiai arba mirusiųjų atžvilgiu — tik nežymus ir menkas. O jei ne, tai kiekybės ir kokybės atžvilgiu jis gali būti tik toks, kad neįstengia nei nelaimingųjų padaryti laimingų, nei iš laimingųjų atimti laimę. Taigi galima padaryti išvadą, kad draugų sėkmės, taip pat ir nesėkmės mirusiems daro šokią to-

kią įtaką. Bet toji įtaka yra tokio pobūdžio ir tokio stiprumo, kad negali nei laimingų padaryti nelaimingų, nei šiaip ką nors panašiai pakeisti.

12. Išnagrinėję šias problemas, pereikime prie kito klausimo: ar laimė priklauso prie vertybių, kurias mes tik giriame, ar prie garbingiausių vertybių? Aišku tik, kad ji nepriklauso prie galimybių. Kiekvienas vertas pagyrimo dalykas yra giriamas dėl tam tikros ypatybės arba dėl tam tikro santykio su kuo nors. Juk mes giriame teisingą, narsų ir apskritai dorovingą žmogų ir pačią dorybę dėl jų veiklos ir pasiekimų, o stipruolį, bėgiką ir kiekvieną įvairių sporto šakų atstovą dėl to, kad jie iš prigimties turi tam tikrą ypatybę ir yra susiję su vertingumu ir laimėjimais. Tatai aišku ir iš dievų garbinimo. Juk juokinga, kad dievai siejami su mumis. Bet taip atsitinka dėl to, kad garbinimas yra kaip tik susiejimas su kuo nors.

Jeigu giriami tokie dalykai, kuriuos čia minėjome, tai aišku, kad aukščiausios vertybės yra skiriamas ne pagyrimas, o kai kas aukštesnio ir geresnio. Iš tikrųjų taip ir yra. Juk mes garbiname ir laikome laimingais dievus ir tuos žmones, kurių dieviškumas yra labai ryškus. Panašiai elgiamės ir su aukščiausiomis vertybėmis. Juk niekas negiria laimės, kaip giriamas teisingumas, o priskiria jai didžiausią vertingumą ir laiko ją palaiminga, nes ji yra dieviškesnė ir vertingesnė.

Atrodo, jog Eudoksas²² puikiai užtarė malonumą, reikalaujantį, kad jam būtų suteiktas pergalės prizas. Kad malonumas, nors ir priklausydamas prie gėrybių, nėra giriamas, jis laikė ženklą, jog jis yra aukštesnis už tuos dalykus, kurie giriami, o tokie esą dievybė ir aukščiausiasis gėris, nes šių dalykų atžvilgiu ir visi kiti dalykai yra vertinami.

Mat pagyrimas teikiamas dorybei, nes ji įgalina žmones dorovingai elgtis, o šlovinami lygiai ir kūno, ir dvasios laimėjimai. Bet apie tai galėtų tiksliau pasakyti tie, kurie pašlovinimus kuria, o mums iš to, kas pasakyta, jau aišku, kad laimė priklauso prie didžiau-

siųjų vertybių ir yra tobula. Taip yra dar ir dėl to, kad laimė yra pradas. Juk dėl jos mes ir visa kita darome, o pradą ir gėrybių priežastį laikome garbingiausiu ir dievišku dalyku.

13. Kadangi laimė yra tam tikra sielos veikla, grindžiama jai būdinga tobula dorybe, tai reikia aptarti dorybę. Tada mes galbūt geriau išvelgsime ir laimės esmę. Juk ir tikras valstybės veikėjas ypač ja rūpinasi. Mat jis nori piliečius padaryti dorovingus ir paklusnius įstatymams. Pavyzdžiu čia yra Kretos ir Spartos įstatymų leidėjai, galbūt tokie yra ir kai kurie kiti. O jeigu šis tyrinėjimas priklauso valstybės mokslui, tai mūsų svarstymas vyksta pagal iš pat pradžių numatytą planą. Aišku, kad mes tyrinėsime tik žmogiškąją dorybę, nes siekiame tik žmogiškojo gėrio ir žmogiškosios laimės. Žmogiškąją dorybę mes vadiname ne kūno, o sielos dorybę — juk ir laimę vadiname sielos veikla. O jeigu taip, tai valstybės veikėjas privalo daugiau ar mažiau nusimanyti apie tai, kas susiję su siela, panašiai kaip tas, kuris gydo akis, turi nusimanyti apie visą kūną, — valstybės veikėjui tai yra tuo labiau reikalinga, kiek valstybės valdymo menas yra vertingesnis ir aukštesnis už gydytojo meną. Gabiausieji ir protingiausieji gydytojai kaip tik stengiasi kuo geriausiai pažinti kūną. Todėl ir valstybės veikėjai turi įgyti teorinių žinių apie sielą, — jie turi tai daryti dėl čia minėtų dalykų ir tiek, kiek reikalinga nagrinėjamiems klausimams, nes nuodugnai leisti į tuos dalykus jų uždavinių požiūriu būtų galbūt pernelyg didelis darbas.

Apie sielos mokslą kai kas yra pasakyta kitų autorių raštuose²³; to pakanka, ir tuo reikia pasinaudoti, pirmiausia apie sielos dalijimą į protingąją ir neprotingąją pradus. Ar tos dvi dalys yra atskirtos panašiai kaip kūno dalys arba kaip kiekvienas kitas daiktas, kurį galima dalyti, ar tik sąvokos atžvilgiu jos yra dvi, o iš tikrųjų viena nuo kitos neatskiriama panašiai kaip apskritimo įgaubtumas ir išgaubtumas, mūsų dabartiniam klausimui visiškai nesvarbu. Viena neprotingojo prado dalis yra bendra visiems gyvūnams: tai augalinė

dalys — aš turiu galvoje mitimo ir augimo priežastį. Šitokią sielos galią veikiau negu kurią kitą turime priskirti visiems maistu mintantiems gyviams, tiek gemalams, tiek išsivysčiusiems organizmams.

1102b

Šios sielos galios dorybė yra bendra visiems gyvūnams, o ne tik žmonėms, nes šita sielos dalis ir šita galia veikia ypač miegant, o tada mažiausiai būna aišku, ar žmogus yra geras, ar blogas. Todėl ir sakoma, kad pusę gyvenimo laimingas žmogus niekuo nesiskiria nuo nelaimingo. Tai aišku: juk miegas — visiškai sielos neveiklumas, o pagal veikimą nustatome, ar ji gera, ar bloga. Nors gali atsitikti, kad kai kurie judesiai — tiesa, labai silpnai — pasiekia sielą; todėl gerų žmonių sapnai būna geresni negu paprastų žmonių. Bet apie tai užteks. Maitinančiąją sielos dalį palikime nušalyje, nes ji nesusijusi su žmogiškąją dorybe.

Yra ir kita sielos prigimties dalis, taip pat neprotinga, bet ji tam tikru būdu susijusi su protinguoju sielos pradū. Mes ją randame susivaldančiuose ir nesusivaldančiuose žmonėse: čia giriame protingumą ir tą sielos dalį, kuri turi protingąjį pradą, nes ji teisingai žmogų veda ir skatina siekti to, kas vertingiausia. Bet ir vienuose, ir kituose pasireiškia dar ir kita jėga, nusistačiusi prieš protingąjį pradą: ji kovoja ir priešinasi protui. Kaip būna su paraližuotomis kūno dalimis — kai jas nori pajudinti į dešinę, jos, priešingai, pajuda į kairę, — lygiai taip yra ir su siela: nesusivaldančio žmogaus polinkiai traukia į protui priešingą pusę. Bet kūno nukrypimą matome, o sielos — ne. Vis dėlto reikia pripažinti, kad ir sieloje yra kažkas protingajam pradui priešinga, kas jam priešinasi ir spiriasi. Kokia prasme tas pradas yra skirtingas, čia mums nesvarbu. Kaip sakėme, ir jis susijęs su protinguoju pradū. Susivaldančio žmogaus jis paklūsta protingajam pradū, dar paklusnesnis jis būna nuosaikaus ir narsaus žmogaus: čia jis visiškai sutaria su protinguoju pradū.

Taigi ir neprotingasis sielos pradas yra dvejopas: augalinis — šis visiškai neturi nieko bendro su protinguoju pradū, ir geidžiantysis — apskritai siekiantysis

pradas; šis tam tikru būdu susijęs su protinguoju pradū — tiek, kiek jo klauso ir pasiduoda jo valiai; juk yra sakoma: „Aš turiu tėvo ir draugų protą“, t. y. paklūstu tėvo ir draugų patarimams, bet ne ta pačia prasme yra sakoma: „Aš turiu matematiko protą“, t. y. išmanau matematiką. Kad neprotingasis pradas klauso tam tikru būdu protingojo prado, rodo tai, kad mes galime žmogų įspėti, be to, pabarti ir paskatinti. Jeigu reikia sakyti, kad ir šita [neprotingoji] sielos dalis turi protingojo prado dalį, tai ir antroji sielos dalis, 1103a protingoji, taip pat turi būti dvejopa — protingoji dalis tikraja to žodžio prasme, esanti pati savaime, ir toji, kuri sugeba paklusti panašiai kaip vaikas tėvui.

Pagal šią skirstymą ir dorybės yra dalijamos: vienas dorybes vadiname proto dorybėmis, kitas — būdo: išmintį, protinį išprusimą ir supratingumą vadiname proto dorybėmis, o kilniaširdiškumą ir nuosaikumą — būdo dorybėmis. Kalbėdami apie žmogaus būdą, mes nesakome, kad žmogus yra išmintingas ar protiškai išprusęs, o tik kad jis švelnus arba santūrus. Mes giriame ir išmintingąjį dėl jo nuostatos. Tokias [sielos] nuostatas, kurias turime pagrindo girti, vadiname dorybėmis.

ANTRA KNYGA

1. Dorybė yra dviejų rūšių: proto ir būdo. Proto dorybė dažniausiai kyla ir plėtojasi iš mokslo, todėl jai reikia patyrimo ir laiko; būdo dorybę įgyjame per įprotį, — taip atsirado ir jos pavadinimas (*ethikē*), truputį pakeitus žodį „įprotis“ (*ethos*). Taigi aišku, kad nė viena būdo dorybė mums nėra įgimta. Mat nieko, kas įgimta, neįmanoma įpratinti elgtis kitaip negu įgimta. Antai akmuo iš prigimties krinta žemyn, ir net tūkstantį kartų mesdamas aukštyn, neįpratinsi jo nekristi žemyn; neįpratinsi ir ugnies kristi žemyn, ir kitų daiktų elgtis prieš jų prigimtį. Taigi mūsų būdo dorybės neatsiranda nei iš prigimties, nei prieš prigimtį, — mes

tik sugebame jų įgyti, o paskui jas ugdome pratindamiesi. Be to, mums įgimtus dalykus iš pradžių mes įgyjame [kaip] galimybę, o vėliau juos realizuojame veiksmis — tai ypač ryšku pojūčių atveju: juk ne todėl mes sugebame matyti ir girdėti, kad daug kartų matėme ir girdėjome, bet, priešingai, pojūčiais naudojamesi todėl, kad juos turime, o ne todėl, kad naudojamesi juos būtume įgiję. Tuo tarpu būdo dorybės įgyjamos tik per ilgą praktiką. Panašiai yra ir su kitais menais. Juk tų menų, kurių reikia išmokti, kad juos įvaldytume, išmokstame praktikuodamiesi — antai statydami namus pasidarome namų statytojais, skambindami kitara tampame kitaristais. Panašiai daromės teisingi, kai elgiamės teisingai, tampame santūrus, kai 1103b elgiamės santūriai, narsiai elgdamiesi tampame narsūs.

Tatai liudija ir valstybių politinis gyvenimas: įstatymų leidėjai, pratindami piliečius prie dorybių, padaro juos gerus — toks yra kiekvieno įstatymų leidėjo noras ir tikslas; o kurie taip nesieltgia, klysta; tuo ir skiriasi viena valstybinė santvarka nuo kitos, gera nuo blogos. Be to, kiekviena dorybė žūsta dėl tų pačių priežasčių, dėl kurių ji atsiranda. Panašiai yra su kiekvienu menu. Juk skambindami kitara tampa ir gerais, ir blogais kitaristais. Panašiai ir namų statytojai bei visi kiti amatininkai: gerai statydami jie tampa gerais statytojais, o blogai statydami — blogais. Jei taip nebūtų, nereikėtų mokytojo ir kiekvienas iš prigimties būtų geras ar blogas. Taip yra ir su būdo dorybėmis: atlikdami veiksmus, susijusius su žmonių tarpusavio teisiniais santykiais, vieni iš mūsų tampa teisingi, kiti — neteisingi, o atlikdami pavojingus veiksmus ir pratindamiesi bijoti arba būti drąsūs, vieni tampame narsūs, kiti — bailūs. Panašiai yra su aistromis ir pykčiu: vieni darosi santūrus ir švelnūs, kiti — įžūlūs ir irzlūs, nes vieni elgiasi vienaip, kiti — kitaip. Vienu žodžiu, dėl nuolatinio tos pačios elgsenos kartojimosi atsiranda įprotis. Todėl savo veiksmams turime nustatyti pastovią kryptį, nes iš tų veiksmų susiformuoja nuostata. Tad labai svarbu iš mažens pratintis

vienaip ar kitaip elgtis — nuo to priklauso, galima sakyti, viskas.

1104a 2. Kadangi šis mūsų tyrinėjimas, priešingai negu visi kiti¹, ne teorinis — juk čia neklausiamo, kas yra dorybė, o siekiame tapti dori, nes priešingu atveju iš to tyrinėjimo nebūtų jokios naudos, — tai reikia panagrinėti dalykus, susijusius su mūsų veiksmais — kaip reikia juos atlikti; mat nuo jų priklauso ir mūsų nuostata (apie tai jau kalbėjome). Kad reikia elgtis pagal teisingą proto sprendimą, tai visiems žinoma — tebus ir mums tai pagrindu. Apie tai kalbėsime vėliau, nustatysime, kas yra teisingas proto sprendimas ir koks jo santykis su kitomis dorybėmis. Tik čia iš anksto sutikime, kad praktinio gyvenimo klausimai turi būti patiekiami tik bendrais bruožais, o ne tiksliai nagrinėjami, — mes jau iš pradžių sakėme, kad svarstymo forma turi atitikti svarstomąjį dalyką. O dalykai, susiję su elgsena ir su tuo, kas yra naudinga, nereikalingi tvirto apibrėžimo, panašiai kaip ir klausimas, kas yra sveika. Jei tokie yra bendrieji klausimai, tai tuo labiau tokie bus atskirieji. Čia nereikia jokio tikslumo, nes tų dalykų negali numatyti nei menas, nei kokios nors taisyklės, — patys veikiantys žmonės turi derintis prie atitinkamų aplinkybių, kaip yra gydymo ir laivo vairavimo mene.

Nors šie mūsų svarstymai yra tokio pobūdžio, bet vis tiek pamėginkime rasti išeitį. Pirmiausia reikia turėti galvoje, jog būdo dorybės iš prigimties yra tokios, kad žūsta ir nuo stokos, ir nuo pertekliaus. Tą patį matome ir fizinės jėgos bei sveikatos atžvilgiu (mat nematomus dalykus reikia aiškinti matomais): ir per didelis, ir nepakankamas kūno mankštinimas pakerta jėgas; panašiai ir valgis bei gėrimas: per daug ar per mažai jų vartojant sugadinama sveikata, o saikingas vartojimas išsaugo ir stiprina sveikatą. Panašiai ir santūrumas, narsumas bei kitos dorybės. Kas visko vengia ir bijo, nieko nesiryžta imtis, tampa bailiu, o kas nieko nesibijo ir drąsiai žengia į kiekvieną pavojų, pasidaro įžūlus; panašiai tas, kuris mėgaujasi visais malonu-

mais, neatsisakydamas jokio smagumo, tampa ištvirkėliu, o kas visų malonumų vengia dėl per didelio rimtumo, tampa atbukusių jausmų žmogumi. Dėl stokos ir pertekliaus žūsta santūrumas ir narsumas, o nuosaikumas juos išgelbsti.

Nuo tų pačių priežasčių ir veiksnių priklauso ne tik proto dorybių atsiradimas, plėtojimas ir žuvimas, bet ir jų realizavimas veiksmis. Panašiai ir labiau matomi dalykai, pavyzdžiui, fizinė jėga: ji atsiranda dėl gausaus maitinimosi ir intensyvaus mankštinimosi, o tą pasiekia tik labai stiprus žmogus. Panašiai atsiranda ir būdo dorybės. Juk susilaikydami nuo smagumų tampame santūrūs, o tapę santūrūs lengviausiai nuo jų susilaikome. Panašiai ir narsumas: įpratę niekinti pavojus ir jų nevengti, mes pasidarome narsūs, o tapę tokie, lengvai imamės pavojingų dalykų.

1104b 3. Kad jau esi susidaręs nuostata, aiškiai parodo malonumas ir skausmas, kuris lydi veiksmus: tas, kuris susilaiko nuo kūno malonumų ir tuo susilaikymu džiaugiasi, yra santūrus, o kuris dėl to irzta — nesustvartęs; kuris imasi pavojingų dalykų ir iškenčia juos ar bent nejaučia nepasitenkinimo, yra narsus, o kuris dėl to kenčia — bailus. Mat būdo dorybė susijusi su skausmu ir malonumais. Juk dėl malonumų darome blogus darbus, o dėl skausmo susilaikome nuo gerų darbų. Taigi, kaip sako Platonas, jau nuo mažens mes turime būti taip auklėjami, kad džiaugtumėmės ir liūdėtume tik dėl tų dalykų, dėl kurių reikia džiaugtis ar liūdėti. Tai ir bus teisingas auklėjimas. Be to, jei dorybės susijusios su veiksmis ir išgyvenimais, o kiekvieną išgyvenimą ir veiksmą lydi malonumas ar skausmas, tai ir dėl to dorybė susijusi su skausmu ir malonumais. Tai rodo ir bausmės, skiriamos už nusikaltimus, nes jos yra tarsi kokie vaistai. Bet vaistai gydo kontrastu, nes jie iš prigimties yra priešingi tiems dalykams, kuriuos gydo. Be to, kaip jau anksčiau sakėme, kiekviena sielos nuostata susijusi su tais dalykais ir priklauso nuo tų dalykų, dėl kurių ji keičiasi į gera ar į bloga. Žmonės būna blogi dėl malonumų ir skausmų.

kai jų siekia ar vengia, be to, siekia ir vengia ne to, ko reikia, arba kada nereikia, arba ne taip, kaip reikia, arba kokia kita prasme netinkamai. Dėl to kai kas dorybę apibrėžia kaip bejausmiškumą, arba sielos ramybę. Bet tai neteisingas apibrėžimas, nes jis tiesiog teigia, o nenurodo, kaip reikia ir kaip nereikia, kada reikia, nenurodo ir kitų dalykų, kurie čia gali būti pridėdami. Taigi mes laikome pagrindu tokį teiginį: dorybė susijusi su malonumais ir skausmu ir yra tinkama daryti geriausius darbus, o blogybė — priešingai. Tai paaiškės ir iš to, ką pasakysime. Kadangi yra trys dalykai, kurių mes siekiame — gera, naudinga ir malonu, — ir trys priešingi dalykai, kurių vengiame — šlykštumė, nenaudinga ir nemalonu, — tai šių visų dalykų atžvilgiu geras žmogus teisingai elgiasi, o blogas — klysta, ypač malonumų atžvilgiu. Mat visiems gyvūnams būdingas malonumo troškimas, jis lydi jų visus siekimus, nes tai, kas atrodo gera ir naudinga, yra malonu. Jau nuo kūdikystės mums visiems yra įaugęs malonumo siekimas. Todėl šitą siekimą, įsišaknijusį mumyse, sunku tarsi kokius dažus ištrinti. Ir savo darbus — vieni daugiau, kiti mažiau — matuojame skausmu ir malonumu. Todėl visas šis mūsų tyrinėjimas būtina turi suktis apie šiuos dalykus. Juk svarbu veiksmų atžvilgiu mokėti teisingai džiaugtis ar liūdėti. Be to, kaip sako Heraklitas, sunkiau yra priešintis malonumui negu pykčiui. Bet su sunkesniais dalykais kaip tik ir susiję ir menas, ir dorybė, nes sunkiuose dalykuose geriau išryškėja dorumas. Tad ir dėl šios priežasties visas dorybės ir valstybinės veiklos mokslo nagrinėjimas sukasi apie malonumą ir skausmą, nes kas šių dalykų atžvilgiu teisingai elgiasi, yra geras, kas ne — blogas. Tai tiek apie tai, kad dorybė susijusi su malonumu ir skausmu, kad tos pačios priežastys, dėl kurių ji atsiranda ir vystosi, nulemia ir jos žlugimą; be to, ji realizuojasi tuose dalykuose, iš kurių gimsta.

4. Galbūt kai kam bus neaišku, ką mes turime galvoje sakydami, kad teisingai elgdamiesi tampame teisingi, o santūriai elgdamiesi — santūrūs. Mat, jeigu kas

dar teisingus darbus ir santūriai elgiasi, tas jau turi būti teisingas ir santūrus. Panašiai kaip tie, kurie imasi gramatikos ir muzikos, jau būna gramatikai ir muzikai. O gal menų srityje yra kitaip? Juk pagal gramatikos dėsnius galima ką nors pasakyti ir atsitiktinai arba kam kitam padedant. Todėl tikras gramatikas bus tik tas, kuris ne tik ką nors pasakys pagal gramatikos taisykles, bet ir kaip gramatikas, tai yra kaip mokantis gramatiką. Be to, viena yra menai, o kita — dorybės. Mat menų kūriniai patys savaime būna tobuli — jiems užtenka, kad turi tam tikrų ypatybių. Bet tai, kas daroma skatinant dorybei, būna teisinga ar santūru ne dėl to, kad tie darbai turi tam tikrų ypatybių, bet kad veikėjas, atlikdamas veiksmą, laikosi tokių sąlygų: pirma, jis daro sąmoningai; antra, jis būna iš anksto nusistatęs tai daryti — ir daryti dėl paties reikalo; trečia, jis daro ryžtingai ir tvirtai. Visi šie dalykai, išskyrus sąmoningumą, kitiems menams įvaldyti yra nereikalingi, o dorybių įgyti sąmoningumas mažai tepadedą arba visai nieko neduoda. Kiti du dalykai turi didelę reikšmę — kone viską lemia; dorybę įgyjame nuolat kartodami teisingus ir santūrius veiksmus, o teisingi ir santūrūs veiksmai būna tada, kai juos atlieka teisingas ir santūrus žmogus. Teisingas ir santūrus žmogus yra ne tas, kuris dirba teisingus ir santūrius darbus, bet tas, kuris juos dirba taip, kaip teisingi ir santūrūs žmonės. Tad teisingai sakoma, kad žmogus tampa teisingas teisingais darbais, o santūrus — santūriais darbais. O tam, kuris taip nesieltgia, nėra ko tikėtis įgyti dorybę. Dauguma žmonių taip nesieltgia: griebdamiesi teorinių samprotavimų, jie tariasi filosofuodami įgysią dorybę. Jie panašūs į ligonius, kurie išklauso, ką sako gydytojai, bet nevykdo, ką jie liepia. Taigi kaip anie, taip elgdamiesi, neturės sveiko kūno, taip ir šitaip filosofuojantys neturės sveikos sielos.

5. Dabar reikia panagrinėti, kas yra būdo dorybė. Kadangi sieloje yra trejopi dalykai — išgyvenimai, galios ir nuostatos, tai vienas iš tų trijų dalykų ir bus būdo dorybė. Išgyvenimais aš vadinu aistrą, pyktį,

baime, drąsą, pavydą, džiaugsmą, draugystę, neapykantą, ilgesį, lenktyniavimą, gailėstį, apskritai visa tai, ką lydi malonumas ar skausmas; galiomis vadinu tai, dėl ko mes patiriame tuos išgyvenimus, pavyzdžiui, dėl ko galime pykti, liūdėti ar gailėtis; nuostatomis vadinu tai, dėl ko mes gerai ar blogai elgiamės patirdami minėtus išgyvenimus. Pavyzdžiui, blogai elgiamės pykdami, jei pykstame per smarkiai arba per silpnai, o gerai elgiamės, jei laikomės vidurio. Panašiai ir kitų išgyvenimų atveju. Taigi išgyvenimai nėra nei dorybės, nei ydos, nes dėl išgyvenimų nevadiname žmonių nei gerais, nei blogais, o tik dėl dorybių ar ydų. Be to, dėl išgyvenimų mūsų nei giria, nei peikia. Juk ne už tai mes ką nors giriame, kad jis bijosi, ar barame, kad jis pyksta, o už tai, kad taip pyksta. Taigi mus giria už dorybes, o peikia dėl ydų. Be to, mes bijome ar pykstame ne dėl to, kad būtume jau iš anksto nusistatę bijoti arba pykti, o dorybės yra arba jau iš anksto nusistatytas dalykas, arba nulemiamas išankstinio nusistatymo. Be to, sakome, kad išgyvenimai mus jaudina, o dorybės ir ydos mūsų nejaudina, tik vieną ar kitaip nuteikia. Dėl tų pačių priežasčių dorybės nėra ir galios. Juk mūsų nevodina gerais ar blogais tik dėl to, kad mes turime galią patirti išgyvenimus,— dėl to mūsų nei giria, nei peikia. Be to, galios mums jau yra įgimtos, o dorybės ir ydos nėra įgimtos (tai jau sakėme anksčiau). Taigi, jei dorybė nėra nei išgyvenimas, nei galia, tai belieka, kad ji būtų nuostata arba tam tikras nusiteikimas. Taigi jau pasakėme, kas yra dorybė rūšies atžvilgiu.

6. Neužtenka pasakyti, kad dorybė — tai nuostata, bet reikia apibrėžti, kokia yra ta nuostata. Reikia pasakyti, kad kiekviena dorybė ir tą, kurio ji yra dorybė, išlaiko gerą, ir jo darbą padaro gerą. Antai akies dorybė ir akį padaro gerą, ir tos akies veiklą, nes dėl akies dorybės mes gerai matome. Arba arklio dorybė padaro, kad arklys būna geras, gali gerai bėgti, nešti raitelį ir pasipriešinti priešams. Jei taip yra visais atvejais, tai ir žmogaus dorybė bus nuostata, dėl kurios

žmogus bus geras ir gerai atliks savo darbą. Mes jau kalbėjome, kokių būdu. Tai paaiškės, jei pažiūrėsime. kokia yra dorybės prigimtis. Kiekvieno daikto, kuris yra tolydus ir dalus, galima skirti didesnę, mažesnę arba lygią dalį — arba viena kitos, arba mūsų atžvilgiu. O tai, kas lygu, yra tam tikras vidurys tarp to, kas per daug, ir to, kas per mažai. Daikto viduriu vadinu tai, kas yra lygiai nutolę nuo abiejų galų,— tai yra tas pat visiems daiktams. Mūsų atžvilgiu vidurys yra tai, ko nėra nei per daug, nei trūksta,— tai nėra nei visiems viena, nei visiems tas pat. Pavyzdžiui, jei dešimt yra daug, o du — mažai, tai daikto vidurys bus šeši, nes šeši yra mažiau už dešimt, bet daugiau už du,— tai yra vidurys aritmetinio vidurkio prasme. Bet mūsų atžvilgiu vidurį reikia nustatyti kitaip. Jei, pavyzdžiui, suvalgyti šešias minas kam nors yra per daug, o dvi — per mažai, tai gimnastikos mokytojas nepaskirs jam šešių minų. Mat tam, kuris valgys, šis kiekis gali būti arba per didelis, arba per mažas. Milonui² jis bus nepakankamas, o pradedančiam mankštintis — per didelis. Tas pat pasakytina apie bėgimą ir imtynes. Todėl išmanantis žmogus visada vengia to, kas per daug ir per mažai, o ieško ir pasirenka vidurį atsizvelgdamas ne į patį dalyką, o tik į mus. Taigi, jeigu kiekvienas sugebėjimas dirbti gerai atlieka savo darbą, kai derinasi prie vidurio ir jo siekia (todėl apie gerai atliktą darbą paprastai sakoma, kad prie jo nei pridėsi, nei atimsi, turint galvoje, kad perteklius ir stoka sugadina daikto vertę, o vidurys išsaugoja), jei geri menininkai, kaip sakoma, kuria prieš akis turėdami tą vidurį ir jeigu dorybė, panašiai kaip ir pati prigimtis, yra subtilesnė ir tikslesnė už meną, tai ji, matyt, siekia to vidurio. Turiu galvoje būdo dorybę, nes ji susijusi su išgyvenimais ir nuostatomis, o šiems dalykams būdinga perteklius, stoka ir vidurys. Antai bijoti, būti drąsiam, aistringai siekti, pykti, gailėtis ir apskritai džiaugtis ar liūdėti galima ir per daug, ir per mažai — ir viena, ir kita negerai, bet patirti šiuos išgyvenimus tinkamu laiku, dėl tam tikrų priežasčių, tam tikrų asmenų at-

žvilgiu, turint tam tikrą tikslą ir tinkamu būdu yra ir vidurys, ir dorybė, nes vidurys ir yra dorybės ypatybė. Panašiai ir veiksams būdingas perteklius, stoka bei vidurys. Bet dorybė susijusi su išgyvenimais ir veiksmis, kuriuose tai, kas per daug ir per mažai, laikoma klaida ir peikiama, o vidurys giriamas ir laikomas teisingu dalyku. Ir viena, ir kita kaip tik priklauso dorybės sričiai. Taigi būdo dorybė yra tam tikras vidurys, nes ji siekia vidurio. Be to, klysti galima įvairiai, nes, kaip teigia pitagorininkai, blogis priklauso begalybei, o gėris — tam, kas ribota. Bet teisingai elgtis galima tik vienu būdu, todėl gėrį pasiekti sunku, o blogį — lengva, nes tikslo nepasiekti lengva, o pasiekti — sunku. Dėl to perteklius ir stoka priklauso blogiui, o vidurys — gėriui.

Būna geri tik vienaip, bet įvairiausiai — blogi³.

1107a Taigi dorybė yra nuostata, kurią galima laisvai pasirinkti, tai — surastas vidurys mūsų atžvilgiu, o tą vidurį protas apibrėžia taip, kaip apibrėžia protingas žmogus. Tas vidurys yra tarp dviejų ydų — pertekliaus ir stokos; be to, tos dvi ydos išgyvenimuose ir veiksmuose arba nepasiekia reikiamo saiko, arba jį viršija, o dorybė vidurį ir suranda, ir pasirenka. Taigi, atsižvelgiant į esmę ir į apibrėžimą, kuris nusako tą esmę, dorybė yra vidurys, o didžiausio gėrio ir tobulumo atžvilgiu tai yra viršūnė.

92 Bet ne kiekvienas veiksmas ir ne kiekvienas išgyvenimas gali turėti vidurį. Kai kurių išgyvenimų jau patys pavadinimai rodo blogį, pavyzdžiui, džiaugsmas dėl kito nelaimės, begėdiškumas, pavydas, o iš veiksmų — svetimoteriavimas, vagystė, žmogžudystė. Apie šiuos ir panašius dalykus sakoma, kad jie savaime yra blogi, o ne dėl pertekliaus arba stokos. Tokiais atvejais niekuomet negalima teisingai pasielgti, galima tik klysti. Juk negali būti gerai ar blogai, kad svetimoteriujama su viena ar kita moterimi, vienu ar kitu laiku, vienokiu ar kitokiu būdu, bet apskritai yra bloga ką nors panašaus daryti. Lygiai tas pat būtų, jei mes

ieškotume pertekliaus, stokos ar vidurio kalbėdami apie skriaudimą, bailumą, ištvirkavimą, nes tokiu atveju būtų galimas ir pertekliaus, ir stokos vidurys, pertekliaus perteklius ir stokos stoka. Kaip nėra santūrumo, narsumo pertekliaus arba stokos — mat čia vidurys yra tarsi viršūnė, — taip ir anuose dalykuose nėra nei pertekliaus, nei stokos, nei vidurio: kad ir kokiū būdu jie pasireikštų, visada bus ydingi, nes apskritai čia nebūna nei pertekliaus, nei stokos vidurio, nei vidurio pertekliaus ar stokos.

7. Čia reikia kalbėti ne tik apskritai, bet ir taikyti žodžius atskiriems atvejams, nes, kai kalbama apie veiksmus, bendri žodžiai būna tušti — teisingesni būna tik taikomi atskiriems atvejams, nes veiksmai — tai vis atskiri atvejai, prie jų ir reikia derinti žodžius. Su jais galima susipažinti iš mūsų lentelės⁴. Tarp baimės ir per didelės drąsos vidurys yra narsumas. Iš žmonių, viršijančių saiką, tas, kuris neturi jokio baimės pajautimo, neturi vardo (daug kam trūksta pavadinimo); kuris pernelyg drąsus, yra įžūlus, o tas, kuris per daug baimingas ir kuriam trūksta drąsos, — bailys. Malonumų ir skausmų atveju — ne visų (ypač tai pasakytina apie skausmus) — vidurys yra santūrumas, o perteklius — nesusivaldymas. Nedaug yra tokių, kurie nebūtų linkę į malonumus, todėl tokie žmonės neturi pavadinimo. Mes juos pavadinysime nejautriais. Pinigų leidimo ir įsigijimo atveju vidurys bus dosnumas, o perteklius ir stoka — išlaidumas ir šykštumas. Perteklius ir stoka čia pasireiškia priešingai: išlaidusis perlenkia švaistydamas pinigus, bet per mažai juos kaupia, o šykštusis perlenkia imdamas pinigus, bet per mažai jų išleidžia. Kol kas mes apie tai kalbame tik bendrais bruožais ir paviršutiniškai — to mums dabar užtenka; vėliau kalbėsime išsamiau ir apibrėšime tiksliau. Dėl pinigų būna ir kitokių nusiteikimų: vidurys čia — iškilnumas; iškilnus skiriasi nuo dosnaus, nes iškilnumas reiškiasi dideliais dalykais, o dosnumas — mažais; perteklius čia yra neskoningas pinigų švaistymas, o stoka — smulk-

meniškumas. Šios ydos skiriasi nuo tų, kurios susijusios su dosnumu, o kuo skiriasi, pasakysime vėliau.

Garbės ir negarbės atžvilgiu vidurys yra didybė, perteklius — išdidumas, o stoka — per didelis nusižeminimas. Sakėme, kad dosnumas skiriasi nuo iškilnumo tuo, kad susijęs su menkais dalykais. Panašiai šalia didybės, siekiančios didžios garbės, yra mažos garbės siekimas. Mat garbės galime siekti taip, kaip pridera; galime siekti daugiau negu pridera ir mažiau. Tas, kuris siekdamas viršija saiką, vadinamas garbėtroška, kas per mažai siekia, neturi savimeilės, o kas laikosi vidurio, to nėra kaip pavadinti. Ir polinkiai neturi pavadinimų, išskyrus savimeilę, kuri būdinga savimylai. Todėl abu kraštutinumai ginčijasi dėl vidurinės vietos, ir mes kartais tą, kuris laikosi vidurio, vadiname savimyla, o kartais — neturinčiu savimeilės, kartais giriamė savimylą, o kartais tą, kuris neturi savimeilės. Kodėl mes taip darome, bus pasakyta vėliau, o dabar tokiu pat būdu kaip iki šiol kalbėkime apie kitas dorybes ir ydas.

Ir pykčio atžvilgiu būna perteklius, stoka ir vidurys. Kadangi jie neturi pavadinimų, tai tą, kuris išlaiko saiką, vadiname romiu, o vidurį — romumu. Dėl kraštutinumų, tai tą, kuris per daug pyksta, vadinsime piktumu, o ydą — piktumu; tą, kuriam trūksta piktumo, — nesupykinamu, o ydą — nesugebėjimu pykti. Yra dar ir kitos trys vidurio pasireiškimo formos, kurios, nors ir būdamos panašios, vis dėlto skiriasi viena nuo kitos. Visos jos liečia bendravimą su žmonėmis žodžiais ir veiksmais, bet skiriasi tuo, kad viena yra susijusi su tiesa, glūdinčia žodžiuose ir veiksmuose, o kitos dvi — su tuo, kas juose yra malonu; iš šių dviejų viena yra susijusi su tuo, kas malonu žaidžiant, o kita — su tuo, kas malonu visomis gyvenimo aplinkybėmis. Reikia ir apie tuos dalykus kalbėti, kad pamatytume, jog vidurys visur yra pagirtinas, o kraštutinumai — negerai, negirtini, dargi peiktini. Ir šie atvejai dažniausiai neturi pavadinimų, bet, kaip ir ankstesnius dalykus, pamėgin-

sime juos pavadinti, kad mūsų dėstymas būtų aiškesnis ir geriau suprantamas.

Taigi tiesos atžvilgiu tas, kuris laikosi vidurio, tegul bus vadinamas tiesiu, o vidurys — tiesumu; [tiesos] iškraipymas perdedant — pagyrūniškumu, o iškraipytojas — pagyrūnu; siekimas sumenkinti — apsimestu kuklumu, o tas, kuris menkina, — apsimetėliu. Tas, kuris pramogų teikiamų malonumų atžvilgiu laikosi vidurio, vadinamas sąmojingu žmogumi, o jo polinkis — sąmojingumu; polinkis perdėti — maivymasis, o tas, kuris perdeda, — pamaiva; kas stokoja sąmojo — niurna, o jo yda — niurgzumas. Dėl kitokių gyvenimo malonumų, tai tas, kuris yra malonus taip, kaip pridera, bus draugiškas, o vidurys — draugiškumas; tą, kuris perdėtai malonus, jei jis nėra savanaudis, vadinsime meilikautoju, o jei siekia sau naudos — pataikūnu; tas, kuriam stinga draugiškumo, kuris visuomet linkęs vaidytis, yra stačiokas ir storžievis. Vidurys būdingas ir išgyvenimams, ir tiems dalykams, kurie susiję su išgyvenimais. Antai drovumas nėra dorybė, bet drovus žmogus yra giriamas, jeigu jis laikosi vidurio; kitas yra pernelyg nedrąsus ir visko drovisi; dar kitas neturi gėdos, nieko nesigėdi — tai begėdis, o kuris laikosi vidurio, yra drovus. Doras pasipiktinimas yra vidurys tarp pavydo ir džiaugsmo dėl kito nelaimės. Tai susiję su malonumu ir skausmu dėl aplinkinių žmones ištikusių įvykių. Mat tas, kuris teisingai piktinasi, sielvartauja dėl to, kad aplinkiniai nepelnytai gerai gyvena; pavyduolis perdeda ir kankinasi dėl kiekvienos kito žmogaus sėkmės, o tam, kuris džiaugiasi dėl kito nelaimės, skausmas toks svetimas, kad jis tiesiog džiaugiasi dėl kito nesėkmės. Bet apie tai kalbėsime kitoje vietoje. Dabar nagrinėsime teisingumą, o kadangi teisingumas nėra vienareikšmis, tai skirsime dvi jo atmainas ir kalbėsime apie kiekvieną iš jų, kokia prasme jos yra vidurio laikymasis. Panašiai aptarsime ir proto dorybes.

8. Taigi yra trys polinkių rūšys, ir iš jų dvi yra ydos — dėl pertekliaus ir dėl stokos, o trečioji — do-

rybė, nes ji išlaiko vidurį, todėl visos trys tam tikra prasme yra viena kitai priešingos. Mat kraštutinumai yra priešingi ir vienas kitam, ir viduriui, o vidurys priešingas kraštutinumams. Panašiai kaip lygus yra didesnis už mažesnį, bet mažesnis už didesnį, taip ir vidurio nuostatos, palyginti su stoka, yra perteklius, o palyginti su pertekliu — stoka tiek išgyvenimuose, tiek veiksmuose. Juk narsus žmogus prieš bailį bus įžūlus, o prieš įžūlų atrodys bailus. Panašiai ir santūrusis, palyginti su nejautriu, bus nesusivaldąs, o prieš nesusivaldantį atrodys nejautrus; dosnusis prieš išlaidų atrodys šykštus, o prieš šykštųjį — išlaidus. Todėl tie, kurie linkę į kraštutinumus, kiekviena, kuris laikosi vidurio, nukelia į priešingą kraštutinumą, ir narsų vyrą bailys vadina įžūliu, o drąsuolis — bailiu. Panašiai ir kitais atvejais. Tai tokios būna priešingybės. Didžiausia priešingybė yra tarp kraštutinumų — didesnė negu tarp kiekvieno kraštutinumo ir vidurio. Mat atstumas tarp kraštutinumų yra didesnis negu tarp kraštutinumų ir vidurio, panašiai kaip didesnis yra atstumas tarp didesnio ir mažesnio negu tarp kiekvieno iš jų ir to, kas yra lygu. Be to, kai kurie kraštutinumai yra šiek tiek panašūs į vidurį, kaip antai įžūlumas į narsumą, išlaidumas į dosnumą, o kraštutinumai tarp savęs yra visai nepanašūs. Tie dalykai, kurie yra labiausiai vienas nuo kito nutolę, vadinami visiškai priešingais, ir kuo labiau jie nutolę, tuo yra priešingesni vieni kitiems. Viduriui kartais būna priešingesnė stoka, o kartais — perteklius, pavyzdžiui, narsumui labiau yra priešingas ne įžūlumas, kuris yra perteklius, o bailumas, kuris yra stoka; santūrumui labiau yra priešingas ne nejautrumas, kuris yra stoka, o nesusivaldymas, kuris yra perteklius. Taip yra dėl dviejų priežasčių: viena iš jų glūdi pačiame dalyke: kadangi vienas iš dviejų kraštutinumų yra artimesnis viduriui ir panašesnis į jį, tai jam labiau priešpriešiname ne tą kraštutinumą, o jo priešingybę. Pavyzdžiui, kadangi narsumui artimesnis ir giminiškesnis įžūlumas negu bailumas, tai jam labiau priešpriešiname antrąjį kraštuti-

numą, nes tai, kas yra toliau nuo vidurio, atrodo ir labiau priešinga. Taigi viena iš tų priežasčių kyla iš paties dalyko, o antroji priežastis kyla iš mūsų pačių. Į ką mes iš prigimties esame labiausiai linkę, tai kaip tik yra labiau priešinga viduriui. Antai iš prigimties mes esame labiau linkę į smagumus, todėl greičiau pasidudame pasileidimui negu susivaldome. Taigi priešingesniu viduriui dalyku vadiname tai, kas lengviau mums iškeruoja, todėl pasileidimas, kuris yra perteklius, priešingesnis viduriui.

9. Pakankamai pasakėme apie tai, kad būdo dorybė yra vidurys tarp dviejų ydų — pertekliaus ir stokos; ir kokia prasme ji yra vidurys, ir kad jos ypatybė — siekti to vidurio kaip tikslo ir veiksmuose, ir išgyvenimuose. Todėl sunku būti dorybingu žmogumi, nes nelengva kiekvieniame dalyke išlaikyti vidurį, juk, pavyzdžiui, rasti skritulio vidurį gali ne kiekvienas, o tik tą dalyką išmanantis žmogus. Antai kiekvienas žmogus gali lengvai supykti, švaistyti ar kaupti pinigus. Bet ne kiekvienas gali ir sugeba suprasti, kam reikia duoti pinigų arba ant ko supykti, kiek ir kada pykti. Todėl gėris yra retas, pagirtinas ir puikus dalykas. Taigi tas, kuris siekia vidurio, pirmiausia privalo kuo uoliausiai vengti to, kas yra labiausiai priešinga viduriui. Panašiai ir Kalipsė patarė:

Laivo neleiski tenai, kur dūmai ir bangos putoja⁵.

Mat iš dviejų kraštutinumų vienas yra klaidingesnis, kitas — ne toks klaidingas. Kadangi nepaprastai sunku rasti vidurį, tai, kaip sakoma, antrąkart plaukiant reikia pasirinkti mažiausiai blogą kelią. O tai geriausiai galima padaryti tuo būdu, kurį nurodėme. Be to, ypač reikia žiūrėti, į kokias ydas labiausiai esame linkę, nes vieni iš prigimties linksta į vienus dalykus, kiti — į kitus. Geriausiai tai sužinosime iš malonumų ir skausmų, kuriuos patiriame. Mums reikia patiems save traukti į priešingą pusę, nes, smarkiai nutolę nuo to, kas ydinga, pasieksime vidurį, panašiai kaip daro tie, kurie nori ištiesinti kreivą medį. Visada

labiausiai reikia saugotis to, kas malonu ir smagu, nes apie tai mes nesugebame bešališkai spręsti. Ką garbingi senieji trojiečiai jautė Elenai⁶, tą mes privalome jausti malonumų atžvilgiu ir kiekviena proga kartoti jų žodžius: taip vydami nuo savęs malonumus, mažiau darysime klaidų. Vienu žodžiu, šitaip elgdamiesi mes geriausiai galėsime pasiekti vidurį. Tačiau tai sunku padaryti, ypač atskirais atvejais. Juk nelengva nustatyti, kaip reikia pykti, ant ko pykti, dėl ko pykti ir ar ilgai pykti, nes mes patys kartais giriamo tuos, kuriems stinga piktumo, ir vadiname ramiais, o kartais tuos, kurie įsikarščiuoja, vadiname vyriškais. Bet mes peikiame ne tuos, kurie truputį nukrypsta nuo to, kas gera, į pertekliaus ar stokos pusę, o tik tuos, kurie smarkiai nukrypsta, nes tokia yda nelieka nepastebima. Sunku apibrėžti, ką kiek reikia peikti,— panašiai kaip ir kitus dalykus, vertinamus nuojauta. Tai vis atskiri atvejai, ir apie juos sprendžiama vadovaujantis nuojauta. Aišku tik tai, kad kiekvienu atveju vidurys yra girtinas dalykas, bet kartais reikia ir nukrypti čia į pertekliaus, čia į stokos pusę. Šitokiu būdu labai lengvai surasime vidurį ir tai, kas gera.

TREČIA KNYGA

Kadangi dorybė susijusi su išgyvenimais ir veiksmis, o giriamas ir peikiama tik tai, kas daroma savo noru, tuo tarpu už tai, kas ne savo noru daroma, atleidžiama, kartais net pasigailima, tai yra būtina, kad tie, kurie nagrinėja dorybę, apibrėžtų ir atskirtų tai, kas savo noru daroma, nuo to, kas daroma ne savo noru. Tai bus naudinga ir įstatymų leidėjui, kai jis skiria apdovanojimus ir bausmes.

1110a Ne savo noru daroma tai, kas įvyksta dėl prievartos arba dėl nežinojimo. Prievartinis veiksmas bus tada, kai akstinas veikti yra išorinis — toks akstinas, kuriam veikiant pats veikėjas arba tas, kuris patiria tą veiksmą, neprisideda prie to veiksmo, pavyzdžiui, jei žmogų

kur nors nuneša vėjas arba žmonės, kurių valioje jis yra.

Kai kalbama apie veiksmus, kuriuos žmonės daro iš baimės, kad tik išvengtų didesnių nelaimių, arba dėl kilnaus tikslo, antai kai tironas kam nors įsako padaryti kokį nors nusikaltimą, turėdamas savo valioje vaikus ir gimdytojus — jei nusikaltimą padarys, paliks juos gyvus, o jei ne, nužudys,— kyla klausimas, ar nusikaltimas daromas savo noru, ar ne. Panašus klausimas kyla, kai audros metu dalis krovinių išmetama į jūrą: juk savo noru niekas neišmeta savo daiktų, bet visi taip daro — jei tik turi sveiko proto — tada, kai nori išgelbėti savo ir kitų keleivių gyvybę. Tokie veiksmai yra mišraus pobūdžio, bet labiau panašūs į savanoriškus, nes juos atliekant galima pasirinkti, o veiksmo tikslas keičiasi pagal aplinkybes. Taigi norint pavadinti veiksmą savanorišku ar nesavanorišku, kiekvienu atveju reikia žiūrėti veiksmo laiko. Žmogus veikia savo noru. Juk akstinas, kuris tuo atveju judina kūno sąnarius, yra pačiame žmoguje, o kieno valioje yra veiksmo akstinas, to valioje yra ir galia veikti arba neveikti. Tad tokie veiksmai yra savanoriški, nors, kalbant apskritai, jie nėra savanoriški — juk niekas neapsiimtų ką tik minėtus veiksmus pats savo noru atlikti. Už tokius veiksmus žmonės kartais yra giriami, jeigu jie dėl didelių ir kilnių tikslų imasi iškęsti kokią nors gėdą ar skausmą. Jeigu jie neturės tokio tikslo, bus peikiami: juk sutikti iškęsti gėdingiausius dalykus neturint kilnaus ar bent padoraus tikslo yra žemo žmogaus ypatybė. Kai kada tokiais atvejais ne giriamas, o tik atleidžiama — kai iš baimės daroma tai, ko nereikia daryti, bet tai viršija įgimtas žmogaus jėgas, ir niekas to negalėtų iškęsti. Kartais derėtų verčiau mirti iškenčius baisiausius dalykus, o ne pasiduoti prievartai, nes ir priežastys, privertusios Euripido Alkmeoną¹ nužudyti savo motiną, atrodo juokingos. Kai kuriais atvejais būna sunku nuspręsti, kurį iš dviejų veiksmų pasirinkti ir ko dėl ko imtis, o dar sunkiau pasiryžus iki galo išverti. Juk apskritai teikia skausmą tai, ko ti-

kiesi sulaukti, ir šlykštu tai, ką esi verčiamas daryti. Todėl žmonės yra giriami ar peikiami atsižvelgiant į tai, ar jie pasidavė prievartai, ar ne.

Tai kokiais atvejais reikia kalbėti apie prievartą? Apskritai tada, kai veiksmo priežastis glūdi išorinėse aplinkybėse ir kai pats veikėjas prie veiksmo neprisideda. O veiksmai, kurie patys savaime yra prievartiniai, bet tam tikru laiku ir dėl tam tikro tikslo žmogus jiems pasiryžta, be to, veikimo akstinas glūdi pačiuose veikėjuose,— tokie veiksmai patys savaime yra prievartiniai, bet tam tikru laiku ir dėl tam tikro tikslo jie būna savanoriški. Jie yra labiau panašūs į savanoriškus, nes tai paskiri veiksmai, o paskiram veiksmui yra būdingas savanoriškumas. Sunku nuspręsti, kokius veiksmus vietoj kokių reikia pasirinkti, nes tarp paskirų veiksmų būna labai didelių skirtumų.

O jei kas sakytų, kad gražūs ir malonūs dalykai yra prievartiniai — mat jie mus priverčia veikti būdami išorėje,— tuomet išeitų, kad visi veiksmai yra prievartiniai, nes visi žmonės viską daro dėl šitų dalykų. Kas veikia priverstas ir prieš savo norą, tam veiksmas būna nemalonus, o kas veikia dėl malonių ir gražių dalykų, tas patiria malonumą. Juokinga kaltinti išorines aplinkybes, o ne patį save — taip greit pasiduodantį žavingiems dalykams, ir gražius veiksmus priskirti sau pačiam, o šlykščius suversti malonumams. Taigi prievartinis veiksmas yra tas, kurio akstinas išorinis, o pats prievartaujamas prie veiksmo neprisideda.

Visa, kas daroma dėl nežinojimo, priklauso prie to, kas daroma ne savo noru, bet ne savo noru daroma tik tada, kai veiksmą lydi skausmas ir gailėtis. Juk tas, kuris dėl nežinojimo ką nors padarė ir dėl to veiksmo nejaučia jokio nemalonumo, ne savo noru tai padarė, nes darė nežinodamas, bet ir ne be savo noro padarė, nes nejaučia jokio nemalonumo. Tad reikia skirti: kas nežinodamas padarė, bet paskui gailisi, yra ne savo noru padaręs, o kas nesigaili, tegul bus vadinamas ne be savo noro padariusiu, nes tai jau kitas

[atvejis]. Kadangi jis skiriasi nuo ano, teisingiau bus jį ir kitaip pavadinti.

Be to, kas daro dėl nežinojimo, skiriasi nuo to, kuris daro nežinodamas. Mat pasigėręs arba supykęs daro ne dėl nežinojimo, bet dėl girtumo arba pykčio, tik nesąmoningai, nežinodamas, ką daro. Kiekvienas žemas žmogus nežino, ką reikia daryti ir nuo ko susilaikyti, ir dėl tos ydos žmonės pasidaro apskritai neteisingi ir nedori. Sąvoka „ne savo noru“ taikoma ne tada, kai kas nors nežino, kas jam yra naudinga, nes nežinojimas apsisprendžiant yra ne nesavanoriškumo, o dvasinės menkystės priežastis, taip pat ne nežinojimas apskritai (dėl jo žmonės yra peikiami), bet nežinojimas konkrečiais atvejais, t. y. veikimo aplinkybių ir veikimo objektų. Juk nuo šių dalykų priklauso, ar gailimasi ir ar atleidžiama,— kas iš tų dalykų ko nors nežino, veikia ne savo noru.

Taigi bus naudinga tas aplinkybes geriau apibrėžti: kokios jos, kiek jų yra, kas veikia, ką veikia, į kokį daiktą ar asmenį yra nukreiptas veiksmas; kartais reikia klausti, kuo veikiama, koku įrankiu, kuriam tikslui, pavyzdžiui, kad išgelbėtų, koku būdu — lėtai ar smarkiai. Neįmanoma, kad koks nors žmogus nežinotų nė vienos iš tų aplinkybių, nebent jis būtų beprotis.

Suprantama, kad niekas negali nežinoti paties veikėjo: kaip gali nežinoti, kad tai tu pats? Bet žmogus gali nežinoti, ką daro, antai sakoma, jog kartais kalbančiam išsprūsta neapgalvotas žodis arba jis nežino, kad to negalima skelbti, kaip atsitiko Eschilui su misterijomis²; arba, pavyzdžiui, norėdamas parodyti, paleidžia užtaisą — taip atsitiko vienam su katapulta³. Kas nors gali išprotėti ir savo sūnų palaikyti priešų kaip Meropė⁴ arba pamanyti, kad ietis ant smagialio turi bumbulą arba kad tas akmuo esąs pemza⁵; arba kas nors, padavęs gerti, kad išgydytų, gali numarinti ligonį, arba kaip imtynininkai kartais, mėgindami prieš varžybas savo jėgas, netyčia sužeidžia varžovą.

Visais šiais atvejais veikėjas nežinojo veiksmo aplinkybių, ir tas, kas nežinojo vieno kurio nors iš šių

1111a

dalykų, yra laikomas veikusiu ne savo noru, ypač jei jis nežinojo to, kas svarbiausia, o svarbiausias dalykas yra veiksmo aplinkybės ir tikslas. Mes dar pridursime: veiksmas, kurį dėl tokio nežinojimo vadiname nesavanorišku, turi sukelti nemalonumą ir gailestį.

Taigi nesavanorišku [veiksmu] laikome tokį, kuris padaromas dėl prievartos ir dėl nežinojimo. Savanoriškas veiksmas bus tas, kurio akstinas glūdės pačiame veikiančiajame, o šis žinos kiekvieną veiksmo aplinkybę. Atrodo, kad neteisingai vadinami nesavanoriškais tie veiksmai, kurie kyla iš aistros ar pykčio. Pirma, tokiu atveju nė vienas iš kitų gyvūnų neveiktų savo noru, net vaikai. Toliau, ar nieko mes nedarome apimti aistros ir pykčio savo noru? O gal gerus darbus darome savo noru, o nedorus — ne savo? Argi tai nebūtų juokingas skirstymas? Juk čia priežastis ta pati. Būtų keista vadinti nesavanoriška tai, ko reikia siekti: juk reikia ir dėl ko nors pykti, ir ko nors siekti, pavyzdžiui, sveikatos, mokslo. Be to, nesavanoriški veiksmai yra nemalonūs, o tie, kurių trokštame, malonūs. Pagaliau kuo skiriasi nesavanoriškumo atžvilgiu tie veiksmai, kuriuos mes klaidingai atliekame sąmoningai, ir tie, kuriuos klaidingai atliekame iš pykčio? Ir vienu, ir kitu reikia vengti, bet iracionalūs išgyvenimai ne mažiau būdingi žmogaus prigimčiai — taigi ir mūsų veiksmai, kuriuos sukelia pyktis ir aistra. Tad būtų keista šiuos veiksmus laikyti nesavanoriškais.

2. Tiksliau nustatčius, kas daroma savo noru, o kas ne, reikia aptarti sąmoningą pasirinkimą. Jis labai glaudžiai susijęs su dorybe ir geriau padeda pažinti charakterį negu veiksmai. Sąmoningas pasirinkimas yra savanoriškas, bet netapatas savanoriškumui, nes savanoriškumas yra platesnė sąvoka: savo noru elgiasi ir vaikai, ir kiti gyvūnai, bet jie negali sąmoningai pasirinkti; be to, staigų veiksmą vadiname savanorišku, bet sąmoningai pasirinktu — ne.

Tie, kurie sąmoningą pasirinkimą vadina troškimu arba pykčiu, arba noru, arba tam tikra nuomone, elgiasi neteisingai. Juk sąmoningai pasirinkti negali ne-

protingi gyvūnai, jie gali tik troškėti ir pykti. Nesusi-valdantis žmogus veikia ne sąmoningai pasirinkdamas, bet pasiduodamas troškimui, o susivaldantis, atvirkščiai, veikia ne taip, kaip trokšta, bet sąmoningai pasirinkęs. Be to, sąmoningas pasirinkimas priešingas troškimui, o troškimas troškimui nėra priešingas. Troškimas susijęs su malonumu ir nemalonumu, o sąmoningas pasirinkimas nesusijęs nei su vienu, nei su kitu. Pyktis dar mažiau tinka būti apgalvotu sprendimu, nes veiksmai, kurie kyla iš pykčio, neturi nieko bendro su sąmoningu pasirinkimu.

Sąmoningas pasirinkimas taip pat nėra troškimas, nors, kaip atrodo, jam gana artimas. Juk neįmanoma sąmoningai pasirinkti negalimų dalykų, o jei kas sakytų juos pasirinkęs, būtų pusprotis. Bet galime troškėti net ir negalimų dalykų, pavyzdžiui, nemirtingumo. Troškėti galime ir tokių dalykų, kurių mes negalėtume įvykdyti, pavyzdžiui, kad vienas ar kitas aktorius ar sportininkas laimėtų pergalės prizą. Niekas sąmoningai nepasirenka tokių dalykų, o tik tokius, kuriuos mano galėsiąs įvykdyti savo jėgomis. Be to, troškimas labiau nukreiptas į tikslą, o sąmoningas pasirinkimas — į priemones tam tikslui pasiekti, pavyzdžiui, mes norime būti sveiki, tad pasirenkame tai, kas padeda būti sveikiems. Arba mes trokštame būti laimingi, taip ir sakome, bet netinka sakyti: „Mes pasirenkame būti laimingi“. Atrodo, kad sąmoningas pasirinkimas apskritai liečia tik dalykus, kurie yra mūsų valioje.

Sąmoningas pasirinkimas negali būti ir nuomonė. Mat nuomonę galime turėti apie vienus dalykus — ir apie amžinus ir negalimus, ir apie tuos, kurie yra mūsų valioje. Nuomonės skiriame pagal jų tikrumą ar klaidingumą, bet ne pagal jų gerumą ar blogumą, o sąmoningas pasirinkimas kaip tik nustatomas pagal tai, kas gera ar bloga. Todėl apskritai niekas ir nesako, kad sąmoningas pasirinkimas yra tapatus nuomonei. Sąmoningas pasirinkimas nėra tapatus ir kuriai nors nuomonei rūšiai. Juk iš to, kad mes nutariame ir pasirenkame gerį ar blogį, nustatoma mūsų dorovinė vertė, 103

o ne iš to, kokią mes turime nuomonę apie gerį ir blogį. Mes sąmoningai nutariame ką nors pasirinkti, ko nors vengti ir panašiai, tuo tarpu nuomonė pasako, kas tai yra arba kam tai naudinga, arba kokiu būdu naudinga, bet pasirinkti arba vengti — tai ne nuomonės reikalas. Sąmoningas pasirinkimas labiau yra giriamas už tai, kad jis daugiau susijęs su tuo, kas turi būti, arba, tikriau sakant, dėl to, kad buvo pasirinkta teisingai, o nuomonė — dėl to, kad ji iš tikrųjų atitinka realybę. Mes pasirenkame dalykus, kurių vertę gerai žinome, o nuomonę turime apie dalykus, kurių vertę nelabai žinome. Pasitaiko, kad ne tie patys žmonės turi ir teisingą nuomonę, ir geriausiai pasirenka: kai kurių nuomonė būna teisinga, bet dėl blogo charakterio jie pasirenka daryti ne tai, ką reikia. Nesvarbu, ar teisinga nuomonė atsiranda iki pasirinkimo, ar jį tik lydi. Juk mes ne tai svarstome, o tik klausiamo, ar sąmoningas pasirinkimas yra tapatus kokiam nors nuomonei.

Jei sąmoningas pasirinkimas nėra nė vienas iš čia paminėtų dalykų, tai kas jis yra ir koks? Atrodo, kad jis yra savanoriškas, bet ne kiekvienas savanoriškas dalykas būna pasirinkimo objektu. O gal tai yra iš anksto apgalvotas dalykas? Juk pasirinkimas susijęs su apsvarstymu ir apgalvojimu. Jau ir pats pavadinimas tai rodo: *proaireton* — tai, kas pasirenkama atmetus kitus dalykus.

3. Ar žmonės apgalvoja, svarsto viską, ar viskas gali būti svarstoma, ar kai kurių [dalykų] negalima apsvarstyti? Svarstymo objektas yra ne tai, ką svarstytų koks nors pusprotis ar beprotis, bet tai, ką svarsto protingas žmogus. Niekas nesvarsto amžinų dalykų, kaip antai kosmoso, nesvarsto kvadrato įstrižainės ir kraštinės nebendramatiškumo; nesvarstoma ir tai, kas juda amžinai nesikeičiančiu judėjimu, ar tas judėjimas kyla iš būtinybės, ar iš prigimties, ar iš kurios kitos priežasties, pavyzdžiui, saulės graža arba žvaigždžių užtekėjimas. Ir tai, kas vieną kartą būna vienaip, kitą — kitaip, pavyzdžiui, sausros ir liūtys. Taip pat nesvarstome atsitiktinių dalykų, kaip, pavyzdžiui, lobio

suradimas, ir ne visus žmogaus gyvenimo dalykus svarstome — pavyzdžiui, nė vienas spartietis nesvarsto, kokia valstybinė santvarka geriausiai tiktų skitams. Mat nė vieno iš tų dalykų mes negalėtume padaryti.

Mes svarstome tai, kas yra mūsų valioje ir ką galime įvykdyti, nes tik tai ir belieka svarstyti. Tai visiems žinomos priežastys: gamta, būtinybė, atsitiktinumas, be to, protas ir visa, ką žmogus gali padaryti. Kiekvienas žmogus svarsto tik tai, ką jis gali padaryti pats savo jėgomis. Nesvarstome ir tikslų bei savaran- 1112b kiškų mokslų, pavyzdžiui, rašto,— juk gerai žinome, kaip rašyti⁶. Bet svarstome tai, ką mes patys imamės daryti, kas dirbant gali keistis, pavyzdžiui, gydymo meną arba prekybinius sandėrius. Mes daugiau svarstome laivininkystę negu gimnastiką, nes laivybos reikalai dar nėra tiksliai susisteminti. Panašiai elgiamės ir kitais atvejais, dažniau svarstome menus negu mokslus, nes menuose yra daugiau netikrumo. Svarstome tuos dalykus, kurie apskritai būna pastovūs, bet neišvengiamai, koks bus jų galutinis rezultatas, ir tuos dalykus, kurie nėra griežtai apibrėžti. [Svarstydami] svarbius dalykus, pasikviečiame patarėjus, nes savimi nepasitikiame, kad galėsime tinkamai nuspręsti.

Svarstome ne tikslą, bet kelius, vedančius į tikslą. Juk ir gydytojas nesvarsto, ar gydys, ir kalbėtojas — ar įtikinės klausytojus, ir valstybės veikėjas — ar kurs gerą valstybės santvarką, ir visi kiti neabejoja dėl savo tikslų: išskėlę tikslą, jie svarsto, kokiomis priemonėmis ir kokiais būdais jį galės pasiekti, o jei paaiškėja, kad yra daug būdų, tada ieško paties lengviausio ir geriausio. Jeigu yra galima tik viena priemonė tikslui pasiekti, tada svarstoma, kokiu būdu pasitelkus tą priemonę būtų galima pasiekti tikslą ir kas bus priemonė tai priemonei, kol prieinama pirmoji priežastis, kuri surandama paskutinė. Mat, kaip atrodo, svarstantis žmogus svarsto ir analizuoja mūsų čia nusakytu būdu — panašiai kaip sprendžiant geometrines problemas. Tiesa, ne kiekvienas tyrinėjimas yra svarstymas, pavyzdžiui, matematikos problemų sprendimai nėra svarsty-

mai, bet kiekvienas svarstymas jau yra tyrinėjimas, ir tai, kas analizuojant būna paskutinis dalykas, įgyvendinant tampa pirmutiniu. Jei žmogus susiduria su negalimu dalyku, jis jo atsisako, antai jei reikia pinigų, o neįmanoma jų įsigyti. O jeigu užmojis atrodo įgyvendinamas, tada imasi jį vykdyti. Galimas dalykas yra tas, kurį mes patys savo jėgomis galime įvykdyti. Draugų pagalba tam tikra prasme prilygsta mūsų pačių darbui, nes mes paskatiname juos veikti. Mes ieškome čia darbo įrankių, čia kaip juos panaudoti; panašiai ir su kitais dalykais: ieškome čia įrankių, čia kaip jais naudotis, čia kelių, vedančių į tikslą.

1113a Taigi atrodo, kaip jau sakėme, kad žmogus yra veiksmų priežastis. Jis svarsto tai, ką gali pats įvykdyti, o jo veiksmai turi tikslą, kuris skiriasi nuo jų. Juk jis svarsto ne tikslą, o tik priemones jam pasiekti. Aišku, kad svarstymo objektas yra ne paskiri faktai, pavyzdžiui, ar tai yra duona arba ar ji gerai iškepusi,— čia jau pojūčių reikalas. Jei žmogus visą laiką svarstyty, nebūtų galo.

Svarstymo ir sąmoningo pasirinkimo objektas yra tas pats, tik pastarasis jau yra griežtai apibrėžtas. Juk tai, kas nuspręsta apsvarsčius, ir yra sąmoningas pasirinkimas. Kiekvienas nustoja svarstęs, kaip jam reikia veikti, tada, kai veikimo pradū laiko patį save — tą savo dalį, kuri vadovauja; kaip tik ši jo dalis ir priima sprendimą. Tai matyti ir iš senovinių valstybės formų, kurias pavaizdavo Homeras: karaliai pranešdavo žmonėms, ką būdavo nutarę.

106 Kadangi pasirinkimo objektas yra iš anksto apsvartyto siekimo objektas ir priklauso prie dalykų, kurie yra mūsų galioje, tai ir sąmoningą pasirinkimą galima apibrėžti kaip apsvarstyty siekimą to, kas yra mūsų galioje, nes mes apsvarstę pasirenkame ir tada siekiame remdamiesi išankstiniu svarstymu. Tai tiek tebus pasakyta bendrais bruožais apie sąmoningą pasirinkimą, apie dalykus, kuriuos jis liečia, apie kokybę ir apie tai, kad pasirinkimas yra priemonė tikslui siekti.

4. Jau sakėme, kad mūsų troškimai siekia tikslo; vieni mano, kad jie siekia gėrio paties savaime, o kiti — kad gėrio, kuris jiems atrodo esąs gėris. Tie, kurie troškimų tikslu laiko gėrį patį savaime, turi manyti, kad nebus troškimo tikslu tai, ko kas nors trokšta neįteisingai pasirinkęs,— juk jeigu tai bus troškimo tikslas, tai kartu turi būti ir gėris, bet iš tikrųjų dėl tam tikrų aplinkybių tai yra blogis. Kas troškimo tikslu laiko gėrį, kuris tik paskiram žmogui atrodo esąs gėris, tas turi manyti, kad iš prigimties nėra jokio visiems tinkamo gėrio, o tėra tik tai, kas kiekvienam atrodo gėris, tad vienas gėriu laiko viena, kitas — kita, kartais net visai priešingus dalykus. Jeigu tai nepatinka, tai gal reikėtų sakyti, kad iš teisybės ir imant apskritai gėris yra troškimo objektas, bet paskiram žmogui gėris bus tai, kas jam atrodo gėris? Tai reiškia: dorovingo žmogaus troškimo objektas yra tai, kas iš tikrųjų yra gėris, o blogo žmogaus — tik atsitiktiniai dalykai. Panašiai būna su žmogaus kūnu: sveikiems žmonėms yra sveika visa tai, kas yra sveikatai naudinga, o sergantiems į sveikatą būna kiti dalykai, net kartūs, saldūs, šilti, sunkūs daiktai ir kitokie. Mat dorovingas žmogus apie kiekvieną daiktą sprendžia teisingai, ir kiekvienu atveju daiktai jam atrodo tokie, kokie yra iš tikrųjų. Kiekvienas charakteris turi savą supratimą apie tai, kas kilnu ir malonu: dorovingas žmogus daugiausia tuo ir išsiskiria, kad paskirais atvejais jis daiktus mato tokius, kokie jie iš tikrųjų yra,— jis yra tarsi jų matas ir saikas. Bet daugumai žmonių malonumų vilionės virsta klaidų priežastimi, nes malonumas nėra gėris, o tik atrodo toks. Todėl jie pasirenka malonumą tarsi 1113b gėrį, o vengia nemalonumų, kuriuos laiko blogiu.

5. Kadangi troškimo objektas yra tikslas, o apsvarstymas ir sąmoningas pasirinkimas yra priemonės tikslui siekti, tai veiksmai, susiję su tomis priemonėmis, atliekami sąmoningai pasirinkus ir yra savarankiški. Dorybių veikla kaip tik yra susijusi su tomis priemonėmis. Vadinasi, dorybė yra mūsų valioje, panašiai ir nedorybė. Ir visur, kur tik mūsų valioje veikti, nuo mūsų

sų priklauso ir galimybė neveikti — kur yra „ne“, ten yra ir „taip“. Taigi jeigu mūsų valioje yra veikti turint kilnų tikslą, tai taip pat nuo mūsų priklauso ir neveikti, jei veikimo tikslas yra nedoras, o jeigu nuo mūsų priklauso neveikti, nors veikimo tikslas būtų kilnus, tai taip pat mūsų valioje yra veikti, nors tikslas būtų ir nedoras. Bet jeigu mūsų valioje yra neveikti ir gerus, ir nedorus darbus, taip pat visai neveikti — taigi būti geriems ar blogiems,— tai nuo mūsų pačių priklauso būti doriems ar blogiems.

Pasakymas, kad „niekas savo noru nėra nedoras, ir niekas prieš savo norą nėra laimingas“⁷, pirmuoju atveju yra klaidingas, o antruoju — teisingas, nes niekas nebūna laimingas prieš savo norą, o nedorumas yra savanoriškas dalykas,— kitaip reikėtų suabejoti tuo, ką iki šiol sakėme, ir teigti, kad žmogus nėra savo veiklos pradas ir savo veiksmų — panašiai kaip savo vaikų — gimdytojas. O jeigu taip yra ir savo veiksmų negalima kildinti iš kitų pradų, bet tik iš tų, kurie glūdi mumyse, tai ir pati veikla, kurios pradai yra mumyse, yra mūsų valioje ir savanoriška.

Tai paliudija ir paskiri žmonės savo [poelgiais], ir patys įstatymų leidėjai. Mat jie baudžia ir keršija tiems, kurie nusikalsta — jeigu tik nebuvo prievartos arba nežinojimo, dėl kurio jie nebuvo kalti,— ir pagerbia tuos, kurie dorai elgiasi; šitaip jie pastaruosius paskatina, o anuos atgraso. Bet niekas neskatina daryti to, kas nėra mūsų valioje ir ne mūsų noru daroma,— būtų beprasmiška įtikinėti nejausti karščio, šalčio, alkio ir kitų panašių dalykų, nes vis tiek mes juos jausime. Net ir dėl mūsų nežinojimo yra baudžiama, jeigu paaiškėja, kad žmogus yra kaltas dėl to nežinojimo, pavyzdžiui, girtam skiriama dviguba bausmė, nes jo veiksmų pradas yra jis pats — nuo jo paties priklauso nepasigerti, o pasigėrimas buvo nežinojimo priežastis. Baudžia ir už nežinojamą įstatymų, kuriuos reikia žinoti — tai visai nesunku. Ir šiaip būna baudžiama, jei

1114a

108

paaiškėja, kad nežino dėl apsileidimo,— juk nuo pačių priklauso sužinoti, patys turėjo tuo rūpintis.

Bet galbūt kaltininkas yra toks žmogus, kad jis iš prigimties yra nerūpestingas. Tokie žmonės patys yra kalti, kad apsileidę gyvena ir pasidarė tokie, kaip ir nesusivaldantys ir neteisingi: vieni nusikalsta įstatymams, kiti leidžia laiką puotaudami ir gerdami. Mat paskiri veiksmai nuolat pasikartodami juos padaro tokius. Tai matyti iš žmonių, kurie mankština kurioms nors varžyboms arba atlieka kurį nors darbą: jie visą laiką lavinasi. Tik visai bukas žmogus gali nežinoti, kad iš nuolat kartojamų veiksmų atsiranda [dorovinė] nuostata.

Taip pat yra neteisinga manyti, kad tas, kuris elgiasi nedorai, nenori būti nedoras, o tas, kuris elgiasi palaidai, nenori būti ištvirkėlis. Jei kas nedorai elgiasi žinodamas, kad tai nedora, tai aišku, kad jis nedorai elgiasi savo noru. Žinoma, iš to neišplaukia, kad žmogus, kai tik panori, tuoj nustoja buvęs nedoras ir pasidaro teisingas. Juk ir ligonis dėl to nepasidaro sveikas. Pasi-taiko, kad žmogus savo noru susergera, jei tik palaidai gyvena ir neklusos gydytojų patarimų. Anksčiau jis būtų galėjęs savo noru likti sveikas, tačiau dabar ištvirkęs jau nebegali būti sveikas, lygiai kaip metęs akmenį jau nebegali jo sulaikyti, bet vis tiek nuo jo priklausė jį mesti, nes veikimo pradas buvo jis pats. Ir neteisingas bei nesusivaldantis [žmogus] iš pradžių galėjo toks nebūti, todėl jis savo noru toks pasidarė, bet po to, kai jau toks pasidarė, nebėra jokios galimybės tokiam nebūti.

Tačiau ne tik sielos ydos būna savanoriškos: kai kurių žmonių ir kūno kliaudos būna savo noru įgytos. Užtat mes jiems ir priekaištaujame. Juk niekas nepriekaištuoja tiems, kurie iš prigimties yra bjaurūs, o tik tiems, kurie tokie pasidaro dėl to, kad apsileidžia ir nesimankština. Panašiai ir dėl kūno menkumo ir luošumo: niekas nepriekaištaus tam, kuris yra apsigimęs aklas arba dėl ligos ar kokio smūgio yra netekęs regėjimo,— tokių verčiau gailimės. O tam, kuris dėl girtuokliavimo ar šiaip dėl ištvirkavimo pasidarė aklas, visi priekaištuoja. Žodžiu, mes barame už kliaudas, ku-

rių savo noru buvo galima išvengti, bet nepriekaištaujame dėl tų, kurias žmogus įgijo ne dėl savo kaltės. Jeigu taip, tai priekaištaujama tik dėl ydų, kurios priklauso nuo mūsų pačių.

Jeigu kas sakytų, kad visi siekia tikslo, kuris jiems atrodo esąs gėris, bet ne nuo jų priklauso, kaip jie tą gėrį vaizduojasi — koks esąs paskiras žmogus, toks jam atrodo ir siekiamas tikslas, į tai atsakome: jei nuo kiekvieno tam tikra prasme priklauso, kokia susiformavo jo paties nuostata, tai tam tikra prasme nuo jo priklausys ir tai, koks jam atrodys tas gėris. Jeigu taip nebūtų, niekas tada nebūtų kaltas dėl savo nedorybių, nes taip elgtųsi todėl, kad nežinotų savo tikslo, manydamas, jog šitaip elgdamasis jis pasieks savo aukščiausią gėrį, o tikslo siekimas tada nebūtų jo paties pasirinktas dalykas, — jis jau iš prigimties turėtų būti jam būdingas tarsi tokia akis, kuri sugebėtų teisingai spręsti ir pasirinkti tikrąjį gėrį; tokiu atveju kilnus žmogus būtų tas, kuris iš prigimties turėtų tą puikią ypatybę. Ši gamtos dovana būtų didžiausias ir kilniausias dalykas: jos mes negalėtume nei iš kito gauti, nei išmokti: kokia ji mums tektų gimstant, tokią ir turėtume visą laiką, — tokį gerą ir kilnų dalyką gauti gimstant būtų tobulas ir tikras kilmingumas. Jeigu tai būtų tiesa, argi galėtų dorybė būti savanoriškiau pasirinkta negu nedorybė? Tad ir geram, ir blogam žmogui iš prigimties vienodai yra duotas ar kaip nors kitaip parodytas ir nustatytas tikslas, ir ką tik žmogus daro, vienu ar kitokiu būdu visus savo veiksmus susieja su tuo tikslu.

Taigi, ar kiekvienam žmogui tikslas — vis tiek koks jis būtų — nėra iš prigimties duotas, bet tam tikra dalimi priklauso ir nuo paties žmogaus, ar tas tikslas kyla iš prigimties, bet dorybingas žmogus visus kitus veiksmus atlieka savo noru, — abiem atvejais dorybė yra savanoriškas dalykas, tad nė kiek ne mažiau turi būti savanoriška ir nedorybė. Juk panašiai ir nedorėlis turi galimybę pats įsikišti į savo veiklą, nors ir negali pats pasirinkti tikslo. O jeigu, kaip sakoma, dorybės

yra savanoriškos — juk mes vienaip ar kitaip patys prisidedame prie mūsų nuostatos formavimosi ir, kadangi turime tam tikrą būdą, atitinkamai pasirenkame ir tikslą, — tai ir nedorybės yra savanoriškos, nes ir čia yra panašiai.

Svarstydami dorybes, mes nusakėme bendrais bruožais jų rūšį — kad jos yra vidurys [tarp dviejų kraštutinumų], kad jos yra nuostatos formos, kad jos pačios savaime sukelia veiksmus, iš kurių pačios yra kilusios, kad jos yra mūsų valioje, savanoriškos ir veikia taip, kaip teisingas proto sprendimas įsako.

Bet veiksmai ir nuostatos formos yra ne vienaip savanoriški. Mat savo veiksmus valdome ištiesai nuo pradžios iki galo, nes žinome kiekvieną jų tarpsnį, o nuostatos formų valdome tik pradžią, nuosekli jų eiga paskirais tarpsniais jau mums nežinoma, kaip, pavyzdžiui, sergant. Bet kadangi nuo mūsų priklauso vienaip ar kitaip pasinaudoti jų pradžia, tai ir nuostatos formos yra savanoriškos.

Dabar panagrinėkime kiekvieną dorybę atskirai ir nustatykime, kas yra tos dorybės, kokios jos yra, koks yra jų objektas ir koku būdu tai yra objektas. Tada paaiškės ir kiek jų yra.

6. Pradėkime nuo narsumo. Jau anksčiau paaiškėjo, kad tai yra vidurys tarp bailumo ir įžūlumo. Aišku, kad bijome to, kas kelia mums baimę. Žodžiu, tai bus blogybė apskritai. Todėl baimė apibrėžiama kaip gresiančio pavojaus laukimas. Mes bijome visokių blogybių, kaip antai blogo vardo, skurdo, ligų, vienatvės ir mirties. Bet narsumas reiškiasi ne visų šių dalykų atžvilgiu. Kai kurių dalykų ir reikia, ir teisinga bijoti — būtų net negražu jų nebijoti, pavyzdžiui, blogo vardo: tas, kuris jo bijo, yra teisingas ir garbus žmogus, o kuris nesibijo — begėdis. Tiesa, kai kas⁸ šiuo atveju kalba apie narsumą perkeltine prasme, nes toks žmogus yra šiek tiek panašus į narsuolį — juk ir narsuolis tam tikra prasme yra bebaimis žmogus. Taip pat nereiktų bijoti skurdo ir ligų, apskritai visų tų dalykų, kurie kyla ne iš nedorybės ir atsiranda ne dėl mūsų pačių

kaltės. Bet tas, kuris šių dalykų nesibijo, dar nėra narsuolis, nors dėl panašumo į narsuolį mes jį vadiname narsuoliu. Mat kai kurie karo pavojuose yra bailūs, bet būna dosnūs ir ramiai pakenčia turtų netekimą. Jei kas baiminasi smurto, gresiančio jo žmonai ir vaikams, arba pavydo ar ko nors panašaus, dar nėra bailys, o jei kas drąsiai laukia plakimo, dar nėra narsuolis.

Tai kokių baimę keliančių dalykų atžvilgiu žmogus pasirodo narsus? Ištikus patiems didžiausiems išmėginimams, nes niekas drąsiau nepakenčia baisių dalykų kaip jis. O baisiausias dalykas yra mirtis, nes tai yra galas, ir atrodo, kad mirusiajam jau nieko nebegali atsitikti — nei gero, nei blogo. Bet vis dėlto narsuolis ne visokios mirties atveju būna narsus — pavyzdžiui, jūroje audros metu ar ligos patale. Tai kokios mirties jis nesibijo? Aišku, pačios kilniausios, o tokia bus mirtis karo lauke, nes ji ištiks didžiausio ir kilniausio pavojaus metu. Šitos mirties didybę atitinka ir didžiausia pagarba, kurią jai teikia ir miestai-valstybės, ir valdovai.

Taigi narsuoliu tikrąja šio žodžio prasme reikia vadinti tą, kuris nebijo kilnios mirties ir viso to, kas sukelia staigią mirtį — ypač tai bus pavojai kovos lauke. Tiesa, ir audringoje jūroje, ir ligos patale narsuolis yra bebaimis, bet ne ta pačia prasme kaip jūrininkai: 1115b ligonis jau nustoja vilties išsigelbėti ir tokią mirtį laiko bjauria, o jūrininkai dar vis tikisi, nes jie yra patyrę. Kita vertus, žmonės darosi narsūs tais atvejais, kai dar galima apsiginti arba kai mirtis kilni. Bet čia paminėtais atvejais nėra nei vieno, nei kito.

7. Bet ne visiems tie patys dalykai kelia baimę: yra dalykų, apie kuriuos mes sakome, kad jie viršija žmogaus jėgas. Tokie dalykai yra baisūs visiems žmonėms, kurie tik turi protą, o tie dalykai, kurie neviršija žmogaus jėgų, vienas nuo kito skiriasi ir dydžiu, ir veikimo laipsniu. Tai tinka ir tiems dalykams, kurie sukelia per didelį pasitikėjimą. Narsuolis kaip žmogus yra neišgašdinamas. Tiesa, ir jis baiminsis to, kas neviršija

žmogaus jėgų, bet dėl kilnumo jis tai iškęs taip, kaip jam dera ir kaip liepia protas, nes kilnumas — jo dorybės tikslas. Galima bijoti ir labiau, ir mažiau, ir dalykų, kurie nėra baisūs, bet tokie atrodo. Tokia klaida įvyksta, kai bijomasi ko nereikia arba kaip nereikia, arba kada nereikia bijoti ir panašiai. Tai liečia ir dalykus, kurie sukelia per didelį pasitikėjimą. Taigi narsus bus tas, kuris ir bijos, ir iškęs tai, ką reikia ir dėl ko reikia, ir kaip reikia, ir kada reikia, ir bus deramai pasitikintis, nes narsus ir išgyvena, ir veikia taip, kaip reikalauja esama padėtis ir kaip liepia jo protas. Kiekvienos veiklos galutinis tikslas sutampa su galutiniu nuostatos tikslu. Kas yra narsus, tas narsumą laiko kilniu. Tai toks turi būti ir galutinis tikslas, nes kiekvienas dalykas per tikslą gauna savo tiksliai apibrėžtą formą. Todėl dėl to kilnaus tikslo narsuolis ir iškenčia, ir daro tai, kas tinka narsumui.

Dėl nesaikingumo yra šitaip: tas, kuris perdėm nieko nesibijo, neturi pavadinimo, — jau anksčiau sakėme, kad daug kam trūksta pavadinimų. Galėtume jį pavadinti bepročiu arba visiškai bejausmiu, jeigu jis nieko nebijo — nei žemės drebėjimo, nei jūros bangavimo, kaip kad pasakojama apie keltus. O tas, kuris yra pernelyg drąsus baimę keliančių dalykų atžvilgiu, yra neprotingas nutrūktgalvis. Toks nutrūktgalvis yra ir pagyrūnas ir apsimeta narsuoliu: baimę keliančių dalykų atžvilgiu jis nori pasirodyti esąs narsuolis ir, kur tik gali, jį mėgdžioja. Todėl dauguma tokių žmonių būna kartu ir įžūlūs, ir bailūs: kur tik pasitaiko proga, jie elgiasi įžūliai, bet baimę keliančių dalykų neatlaiko.

Tas, kuris pernelyg bijo, yra bailys; jam būdinga bijoti ko nereikia ir kaip nereikia, ir visi kiti panašūs dalykai. Jam trūksta ir drąsos, ir skausmo ištiktas jis, 1116a aiškiai matyti, perdėtai kenčia. Taigi bailys yra žmogus be vilties, jis visko bijosi. O narsuolis — priešingai: drąsa jam suteikia pasitikėjimą ir viltį.

Taigi su tais pačiais dalykais susiduria ir bailys, ir nutrūktgalvis, ir narsuolis, tik skirtingai į juos reaguoja: pirmieji du reaguoja arba perdėtai, arba per silpnai,

o trečiasis laikosi vidurio ir elgiasi taip, kaip reikia. Nutrūktgalviai elgiasi neapgalvotai: jie trokšta pavojų, bet kai pavojai išrinka, nuo jų traukiasi; narsieji veiksmais būna narsūs, o prieš tai — ramūs.

Taigi, kaip jau sakėme, narsumas yra vidurys tarp to, kas mūsų minėtose situacijose sukelia beprotišką pasitikėjimą, ir to, kas sukelia baimę. Narsuolis pasiryžta veikti ir ištveria iki galo todėl, kad tas veiksmas yra kilnus, arba todėl, kad jo neatlikti būtų gėdinga. Siekti mirties dėl skurdo arba dėl [nelaimingos] meilės, arba dėl kokio nors sielvarto yra ne narsuolio, o greičiau bailio ypatybė. Juk vengti gyvenimo sunkumų ir iškęsti mirtį ne todėl, kad tai būtų kilnu, o tik kad išvengtum nelaimių,— tai ištižimas.

8. Tai toks yra narsumas. Bet tuo vardu yra vadinamos ir kitos penkios [narsumo] rūšys⁹. Pirmiausia piliečio narsumas: jis labiausiai panašus į patį narsumą. Mat piliečiai ištveria karo pavojus ne tik todėl, kad jiems gresia įstatymų numatytos bausmės ir gėda, bet ir todėl, kad juos vilioja garbė. Todėl narsiausi būna tie [piliečiai], kurių bailieji yra niekinami, o narsieji pagerbiami. Tokius vaizduoja ir Homeras, pavyzdžiui, Hektorą ir Diomedą:

Jei eisiu už vartų ir mūrų,
Polimantas tuojau man leptelės žodį užgaulų¹⁰,

ir:

Hektoras džiaugsis dabar, sakydamas Trojos herojams:
„Šit į laivus Diomedas, manęs nusigandęs, parskuodė“¹¹.

Ši narsumo rūšis labiausiai panaši į tą, apie kurią anksčiau kalbėjome, nes ji kyla iš dorybės — iš garbės pajautimo, iš kilnių dalykų siekimo, iš gėdos vengimo, nes gėda yra šlykštus dalykas. Čia galima priskirti ir tuos, kuriuos jų vadai priverčia [būti narsius], bet jie yra blogesni, nes būna narsūs ne iš garbės pajautimo, o iš baimės ir noro išvengti ne to, kas bjauru, o to, kas nemalonu. Mat jų vadai priverčia juos būti narsius, kaip, pavyzdžiui, Hektoras:

Jei pamatysiu kurį pasitraukus iš mūšio ir bailiai
Slepiantis prie lenktasnapių laivų — žinokite aiškiai:
Niekur tasai nepabėgs nuo šunų ir paukščių plėšrūnų¹².

Panašiai elgiasi vadai, kai savo žmones pastato į pirmąją eilę ir muša tuos, kurie mėgina pasitraukti, taip pat tie, kurie išrikiuoja karius taip, kad už jų būna gilus griovys ir kitos panašios kliūtys,— visi jie naudoja prievartą. Bet narsiam reikia būti ne dėl prievartos, o todėl, kad tai garbinga.

Ir patyrimas paskirose srityse yra laikomas narsumu. Todėl Sokratas manė, kad narsumas yra išmanymas. Šitą narsumo rūšį vieni parodo vienose, kiti — kitose situacijose, o samdyti kariai — karo pavojuose. Mat kare pavojus dažnai būna tik įsivaizduotas, samdyti kariai tai greit suodžia; tada jie pasirodo narsūs, nes kiti tokiu atveju nežino, kas darosi. Be to, dėl savo patyrimo jie geriausiai būna pasiruošę ir pulti, ir gintis; gerai mokėdami naudotis ginklais, turėdami ginklus, tinkamus ir pulti, ir gintis, jie kovoja kaip ginkluotieji su beginkliais arba kaip atletai su mėgėjais. Juk ir šitokiose varžybose karingiausi būna ne tie, kurie yra narsiausi, o tie, kurie yra stipriausi ir turi geriausiai išlavintą kūną. Samdyti kariai pasidaro bailūs tada, kai pavojaus įtampa būna per daug didelė, kai jų yra mažiau ir ginkluotė blogesnė. Tada jie pirmieji pradeda bėgti, o piliečių kariuomenė laikosi iki mirties,— taip atsitiko mūšyje ties Hermėjum¹³. Mat piliečiams yra gėda bėgti,— jie verčiau pasirenka mirti negu bet kokia kaina išsigelbėti. O samdyti kariai iš pat pradžių stoja į kovą todėl, kad jautėsi esą pranašesni; supratę tikrąją padėtį, jie bėga, nes labiau bijosi mirties negu gėdos. Narsuolis nėra toks.

Ir pyktis siejamas su narsumu. Juk atrodo narsūs ir tie, kurie iš pykčio kovoja — panašiai kaip žvėris puola tą, kuris jį sužeidė,— nes pyktis yra būdingas narsuoliui. Mat pavojuose pyktis būna smarkiausias ir agresyviausias. Todėl ir Homeras sako: „pyktį ir narsą įkvėpė iš širdį“, „sužadino jėgą ir pyktį“, „smarkus pyktis suvirpino šnerves“, „užvirė kraujas“ ir pan. Visi tie

pasakymai žymi pykčio atbudimą ir veržlumą. Narsieji veikia dėl kilnios garbės, ir pyktis jiems padeda. O žvėrys veikia dėl skausmo arba dėl to, kad juos sužeidė, arba dėl to, kad bijosi, kai jie, pasislėpę miške arba pelkėje, negali prieiti prie žmogaus. Tai jau ne narsumas, nes skausmas ir pyktis verčia juos pulti į pavojų,—
1117a tada jie iš anksto nenumato pavojų. Panašiai ir išalkusius asilus galėtų pavadinti narsiais: net mušami jie nesiduoda atitraukiami nuo ėdalo. Ir svetimoteriautojai, aistros skatinami, išdrįsta leistis į pavojus. Vis dėlto narsumas iš pykčio labiausiai išsiskiria prigimtyje, bet tik pridėję prie jo sąmoningą pasirinkimą ir tikslą gaušime tikrąjį narsumą. Juk ir supykę žmonės jaučia skausmą, o atsikeršiję džiaugiasi. Bet tie, kurie dėl šitokių dalykų kovoja, yra karingi, tik jau ne narsūs, nes jie veikia ne dėl to, kad tai kilnu ar kad taip nurodo protas, o tik iš susijaudinimo. Bet jiems būdinga kažkas panašaus į narsumą. Tačiau ir tie, kurie per daug savimi pasitiki, nėra narsūs. Mat, kadangi jie dažnai yra nugalėję ir įveikę daug varžovų, nerūpestingai pasitiki pavojaus atveju. Vis dėlto jie panašūs į narsuolius, nes ir šie, ir anie pasitiki savimi. Bet narsieji pasitiki dėl tų dalykų, kuriuos minėjome¹⁴, o anie tik todėl, kad tariasi esą stipriausi ir nieko baisaus nepatirsia. Taip elgiasi ir pasigėrusieji: jie tampa nerūpestingi ir pakilūs. O kai jiems nepasiseka, tada bėga. Bet narsuoliui, kaip matėme, būdinga iškęsti tai, kas žmogui sukelia baimę arba atrodo, kad sukelia, todėl, kad tai yra kilnu ir kad priešingu atveju būtų gėda. Todėl tas, kuris be baimės ir nepamesdamas galvos iškenčia staiga užgriuvusius baisumus, yra narsesnis už tą, kuris susiduria su jau iš anksto numatytais pavojais. Jo narsumas veikia kyla iš nuostatos, o ne iš sąmoningo pasiruošimo. Juk tai, kas iš anksto numatoma, galima įvertinti ir apsvarsčius tam pasirengti, o kai kas nors nelaukta ištinka, lemia nuostata.

Į narsuolius atrodo panašūs tie, kurie nepažįsta pavojų. Jie nedaug skiriasi nuo tų, kurie per daug pasitiki savimi, tik mažiau verti, nes jiems trūksta didelės

savigarbos, o anie ją turi. Anie tam tikrą laiką dar ištveria, o šie, apsigavę įvertindami padėtį, kai tik supranta ar bent įtaria, kad padėtis yra ne tokia, pasileidžia bėgti. Taip atsitiko argiečiams, kai jie puolė spartiečius manydami, jog kovoja su sikioniečiais¹⁵. Taigi jau pasakėme, kokie būna narsuoliai ir tie, kurie yra laikomi narsiais.

9. Kaip žinome, narsumas susijęs su tuo, kas sukelia drąsą ir baimę, bet narsumo santykis su šiais dalykais yra nevienodas: jis labiau susijęs su tuo, kas sukelia baimę, nes tikresnį narsumą rodo tas, kuris šitokiais atvejais nepameta galvos ir elgiasi taip, kaip reikia, o ne tas, kuris būna narsus drąsą skatinančiomis aplinkybėmis. Kaip sakėme, narsiais vadinami tie, kurie ištveria skausmuose. Todėl narsumas yra susijęs su skausmu, ir ne be reikalo jį giria, nes sunkiau iškęsti skausmą negu susilaikyti nuo malonumų. Tačiau reikia sutikti, kad narsumu pasiektas tikslas teikia malonumą, tačiau jį aptemdo šalutinės aplinkybės, kaip, pavyzdžiui, būna sportinėse varžybose: kumštiniui galutinis tikslas, kurio jis siekia, yra malonus, nes suteikia pergalės vainiką ir garbę, bet pakęsti smūgius yra sunku ir skausminga, nes jis yra toks pat žmogus kaip ir visi kiti — iš kūno ir kraujo; varginanti yra ir visa treniruotė. Kadangi tų aplinkybių yra daug, tai atrodo, kad tas tikslas menkas ir neteikia malonumo. Jeigu panašus yra ir narsumas, vadinasi, mirtis ir žaizdos narsuoliui teikia kančias ir slegia jį prieš jo paties valią, bet jis ištveria todėl, kad tai yra kilnu, o priešingas elgesys būtų jam bjaurus. Ir kuo labiau jam būdinga visa dorybė, kuo jis bus laimesnis, tuo labiau jį slėgs mintis apie mirtį. Juk tokiam žmogui gyvenimas yra vertingiausias, jis sąmoningai neteks pačių didžiausių gėrybių, o tai yra skaudu. Ir vis dėlto jis liks narsus, gal net narsesnis, nes už šitokią kainą pasirenko karinę šlovę. Taigi ne visų dorybių skatinama veikla teikia malonumą — jis patiriamas tik tada, kai veikla pasiekia tikslą. Bet vis dėlto gali atsitikti, kad ne šie žmonės yra geriausi kariai, o tie, kurie yra ne tokie narsūs,

bet neturi ko netekti, nes tokie žmonės¹⁶ yra pasiruošę dėl menkos naudos rizikuoti savo gyvybe. Tai tiek apie narsumą. Kas jis yra, galima susidaryti šioki toki vaizdą iš to, kas pasakyta.

10. Po narsumo pakalbėkime apie santūrumą, nes šios dvi dorybės, kaip manoma, priklauso neprotingosioms sielos dalims. Jau sakėme, kad santūrumas yra mokėjimas laikytis vidurio malonumų atžvilgiu; menčiau ir ne tokiu pat būdu jis susijęs su nemalonumais. Toje pačioje srityje pasireiškia ir ištvirkimas. Tad nustatykime, su kokiomis malonumų rūšimis santūrumas susijęs. Malonumai tegul bus skirstomi į kūno ir sielos malonumus, kaip, pavyzdžiui, garbės troškimas ir mokslo pamėgimas. Mat tas, kas pamėgo vieną iš šių dviejų dalykų, džiaugiasi tuo, kas jo širdį traukia,— kūnas čia nieko nepatiria, greičiau dvasia. Tie, kurie trokšta tokių malonumų, nevadinami nei santūriais, nei ištvirkėliais,— taip pat ir tie, kurie siekia kitų nekūniškų malonumų. Juk žmonės, kurie mėgsta klausytis plepalų, ištisą dieną praleidžia pasakodami visokias istorijas ir nieko kito neveikia, vadiname plepiaais, bet ne ištvirkėliais; tokiais nevadiname ir tų, kurie liūdi netekę turtų arba draugų.

Taigi santūrumas susijęs su kūno malonumais, bet taip pat ne su visais. Juk tie, kurie džiaugiasi tuo, ką regi akimis, pavyzdžiui, spalvomis, formomis, piešiniais, nevadinami nei santūriais, nei ištvirkėliais, nors ir tuo galima mėgautis saikingai, pernelyg ir nepakankamai. Panašiai ir dėl klausos malonumų: tų, kurie per daug džiaugiasi dainomis arba aktorių vaidinimu, niekas nepavadins ištvirkėliais, ir santūriais nepavadins tų, kurie saikingai klausosi; ir tų, kurie mėgaujasi kvapais, nevadinsime ištvirkėliais, nebent tik tarp kitko. Kas džiaugiasi obuolių, rožių ar smilkalų kvapais, to nepavadinsime ištvirkėliu — jau greičiau tą, kuris mėgaujasi kvėpalais arba skanumynų kvapais; mat ištvirkėliai jais gėrisi dėl to, kad jie jiems primena jų aistros objektą. Galima pastebėti ir kitus žmones mėgaujantis valgių kvapu, jeigu jie yra alkani. Bet visą laiką

mėgautis minėtais dalykais būdinga tik ištvirkusiam žmogui, nes kvapai jam sukelia tolesnį troškimą.

Ir kiti gyvūnai iš minėtų pojūčių patiria malonumą tik tarp kitko. Juk ir medžiokliniai šunys jaučia malonumą ne tada, kai užuodžia kiškį, o tik tada, kai jį ėda, bet uoslės pojūtis įgalino juos užuosti. Ir liūtas mėgaujasi ne jaučio baubimu, o tik jį ėsdamas. Jis iš balso pajuto, kad grobis yra arti, todėl atrodo, kad jis mėgaujasi balsu. Panašiai jis džiaugiasi pamatęs stirną ar laukinę ožką — ne dėl to, kad pamatė, bet kad turės ėdalo.

Kaip matome, santūrumas ir ištvirkimas pastebimas tų malonumų atžvilgiu, kuriuos patiria ir gyvuliai, todėl tie malonumai yra vergiški ir gyvuliški. Tai lytėjimo ir skonio pojūčiai. Bet skonio pojūčiu ištvirkėliai mažai naudojasi arba visai nesinaudoja. Mat skonio pojūčiu naudojamosi nustatant sulčių skonio skirtumus,— juo naudojasi vyno ragautojai ir valgių su prieskoniais gamintojai. Bet ne ragavimu jie mėgaujasi — bent jau ne ištvirkėliai, kuriems malonumą ir valgant, ir geriant, ir vadinamuose meilės dalykuose teikia tik lytėjimo pojūtis. Todėl kartą vienas smaližius pageidavo, kad jo ryklė būtų ilgesnė už gervės kaklą¹⁷,— tai rodo, kad jis mėgavosi lytėjimo pojūčiu. Lytėjimo pojūtis, kuriuo remiasi ištvirkimas, yra labiausiai paplitęs. Ištvirkavimas teisingai yra laikomas bjauriu dalyku, nes mes jam pasiduodame ne kaip žmonės, o kaip gyvūnai. Gyvuliška džiaugtis tokiais malonumais ir juos itin pamėgti. Prie jų nepriklauso padoriausi lytėjimo teikiama malonumai, kaip antai masažavimas gimnazijose ir šildymas. Mat ištvirkėliui [malonumą] teikia lytėjimas ne visu kūnu, o tik tam tikromis jo dalimis.

11. Vieni geismai yra bendri visiems gyvūnams, o kiti — tik paskiriems ir yra šalutiniai. Pavyzdžiui, maisto geismas yra kilęs iš prigimties. Juk kiekvienas geidžia sauso ar skysto maisto, kai jam jo trūksta, o kartais abiejų ir, be to, meilės malonumų, kol yra, kaip sako Homeras, jaunas ir žydingas. Bet ne kiekvienas geidžia tokio ar anokio maisto ar meilės malonumų,

ir ne tų pačių dalykų. Todėl atrodo, kad tokie geismai yra mūsų valioje, bet iš tikrųjų jie turi šį tą ir įgimto, nes vieni geidžia vieno, kiti — kito, tačiau yra dalykų, kurie visiems yra malonesni už kokius nors atsitiktinius daiktus.

Dėl prigimtinių geismų mažai kas suklysta — ir tik viena kryptimi: palinkimu į perteklių. Juk valgyti kas pakliūva ir gerti iki persigėrimo — vadinasi, viršyti prigimties nustatytą saiką, nes prigimtinis geismas siekia tik papildyti tai, ko trūksta. Todėl vadinami be-sočiais tie, kurie prikemša savo pilvą daugiau negu reikia. Tokie pasidaro visiškai vergiški žmonės. Paskirų žmonių skirtinguose geismuose būna daug ir įvairių suklydimų. Mat aistringi vienu ar kitu dalyku mėgėjai arba džiaugiasi tuo, kuo nereikia džiaugtis, arba mėgaujasi labiau negu dauguma žmonių, arba ne taip, kaip reikia, o ištvirkėliai visais šiais atvejais viršija saiką: jie džiaugiasi dalykais, kuriais nereikia džiaugtis (nes tie dalykai yra paniekos verti), o tais dalykais, kuriais leidžiama džiaugtis, jie džiaugiasi labiau negu dera arba labiau negu dauguma žmonių.

Taigi aišku, kad malonumų perteklius yra ištvirkavimas ir todėl smerktinas. Dėl skausmo teikiamų nemalonumų yra ne taip, kaip dėl narsumo: tas, kuris juos iškenčia, nevadinamas santūriu, o tas, kas neįstengia iškęsti, — ištvirkusiu; priešingai, ištvirkusiu žmogus čia vadinamas todėl, kad jis skausmingiau negu dera išgyvena malonumų netekimą, — jam skausmą sukelia kaip tik malonumas, o santūriu žmogus yra vadinamas todėl, kad jam neteikia skausmo malonumų nebuvimas ir susilaikymas nuo jų.

1119a Tad ištvirkėlis geidžia visų malonumų arba tų, kurie labiausiai vilioja. Geismas jį verčia visko atsisakyti ir siekti tik šito. Todėl jis graužiasi ir negaudamas malonumų, ir jų trokšdamas, nes troškimas yra susijęs su skausmu: keistai skamba — kęsti skausmą dėl malonumo! Beveik nepasitaiko žmonių, kuriems nereikia malonumų ir kurie mažiau džiaugiasi malonumais negu dera, nes šitoks pojūčių bukumas žmogui nėra būdin-

gas. Juk net gyvuliai skiria pašaro rūšis: vieniems tas patinka, kitiems nepatinka. Jeigu atsirastų toks, kuriam niekas nebūtų malonu ir kuris nematytų jokio skirtumo tarp paskirų daiktų, toks žmogus būtų visiškai nužmogėjęs. Toks padaras net neturi atskiro pavadinimo, nes jis vargu ar egzistuoja.

Santūrusis minėtuose dalykuose laikosi vidurio: jis nesidžiaugia tuo, kuo taip mėgaujasi ištvirkėlis, — jam veikiau kaktūs tokie dalykai; jis apskritai nesigėri dalykais, kuriais nereikia džiaugtis, nė vienu iš tų dalykų pernelyg nesidžiaugia, jis nejaučia skausmo dėl to, kad trūksta malonumų, ir jų netrokšta, o jei trokšta, tai saikingai ir ne daugiau negu dera, ir ne tada, kada nederą, ir t. t. O kurie malonumai stiprina sveikatą ir gerina savijautą, tų jis siekia saikingai ir taip, kaip dera, — taip pat ir kitų malonių dalykų, jeigu jie netrukdo šiam tikslui arba neprieštaruoja kilnumui, arba neviršija jo išteklį. Kas šitaip nesielgia, tas labiau džiaugiasi malonumais, negu jie yra verti. Santūrusis yra ne toks: jis elgiasi taip, kaip liepia teisingas proto sprendimas.

12. Ištvirkimas yra savanoriškesnis dalykas negu bailumas, nes jis kyla iš smagumų, o bailumas — iš skausmo; smagumus mes patys pasirenkame, o skausmų vengiamo. Skausmas sutrikdo ir naikina prigimtį to žmogaus, kuris jį kenčia, o malonumas nieko panašaus nedaro. Todėl ištvirkimas yra savanoriškesnis, tad ir bjauresnis. Lengviau ir priprasti prie malonumų, nes jų gyvenime yra daug ir visokių, o pratinimasis — nepavojingas. Dėl baimę sukeliančių dalykų yra atvirkščiai.

Atrodo, kad bailumas ne taip pat savanoriškas, kaip paskiri bailumo atvejai. Mat jis pats neteikia skausmo, o paskirais atvejais dėl skausmo žmogus taip pameta galvą, kad ir ginklus numeta, ir šiaip negarbingai elgiasi. Todėl paskiri bailumo atvejai laikomi prievartiniais. Ištvirkėlio, atvirkščiai, paskiri veiksmai yra savanoriški, nes jie kyla iš geismo ir noro laimėti, o

apskritai ištvirkimas yra ne toks savanoriškas, nes niekas netrokšta būti ištvirkėliu.

1119b Ištvirkimo sąvoką taikome ir vaikų iškrypimams, nes yra tam tikras panašumas. Kas ištvirkimu buvo pavadinta pirmiausia, o kas — vėliau, mums visai nesvarbu, tik aišku, kad vėliau pavadinta remiantis ankstesne termino vartosena. Toks termino pritaikymas yra visai neblogas. Juk reikia bausti ir tramdyti visa tai, kas rodo palinkimą į nedorybę ir smarkiai vystosi,— o kaip tik tokie yra geismai ir vaikai. Juk ir vaikai gyvena geismais ir ypač siekia smagumų. Jei šitas siekimas nepaklus ir nesileis valdomas, jis labai sustiprės, nes smagumų siekimas yra nepasotinamas ir iš visų pusių veržiasi į vaiką, dar nesugebantį vadovautis protu. Mat geismai, aktyviai veikdami, sustiprina vaiko įgimtą polinkį, ir jeigu jie būna stiprūs ir smarkūs, išstumia ir sugebėjimą blaiviai galvoti. Todėl geismai turėtų būti saikingi, negausūs ir jokiu būdu nesipriešinti proto sprendimams,— tai mes vadiname klusnumu ir drausmingumu. Kaip vaikas privalo klausyti auklėtojo nurodymų, taip ir geismai turi paklusti protingajam pradui. Todėl santūraus žmogaus geismai turi derintis su protu, nes ir vieno, ir kito [santūrumo ir proto] tikslas yra kilnumas, o santūrusis siekia to, ko dera siekti ir koku būdu dera, ir kada dera,— lygiai taip liepia elgtis ir protas. Tai tiek apie santūrumą.